

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПАЦЯТА АННА ОЛЕГІВНА

Допускається до захисту:

завідувач кафедри політології

та державного управління

д.політ.н., доцент

_____ Чальцева О.М.

« ____ » _____ 20__ р.

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УКРАЇНІ: КЕЙС ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО

Спеціальність 052 Політологія
Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:

Польовий М.А., професор кафедри
політології та державного управління,

д.політ.н., професор

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: ____ (підпис)_____

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Пацята А.О. Політичне лідерство в Україні: кейс Юлії Тимошенко

У роботі комплексно досліджується проблема політичного лідерства на прикладі Юлії Тимошенко. В ході роботи було використано такі загальнонаукові методи, як аналіз, порівняння, дедукція та узагальнення, за допомогою яких були зроблені загальні висновки. Окрім них, був застосований бігевіоральний методологічний підхід. В рамках даного методологічного напрямку ми визначили найбільш адекватними типології політичного лідерства за Г. Ласвелом та Маргарет Дж. Херманн. Також використовувалися концепції гендерного потоку, андрогінії та токенізму. Разом з тим, було застосовано дискурс – аналіз.

Особлива увага приділяється аналізу політичної кар'єри Юлії Тимошенко. Досліджуються класичні моделі політичного лідерства, що характеризують її професійне буття та моделі жіночого політичного лідерства, що узгоджуються з образом лідерки «Батьківщини».

Patsiata A.O. Political Leadership in Ukraine: The Case of Yulia Tymoshenko

The paper comprehensively examines the problem of political leadership on the example of Yulia Tymoshenko. In the course of the work such general scientific methods as analysis, comparison, deduction, and generalization were used, by means of which general conclusions were made. In addition, a behavioral methodological approach was used. Within this methodological direction, we identified the most adequate typologies of political leadership by G. Laswell and Margaret J. Hermann. The concepts of gender flow, androgyny and tokenism were also used. Discourse analysis was used too.

Particular attention is paid to the analysis of Yulia Tymoshenko's political career. Classical models of political leadership that characterize her professional life and models of women's political leadership that are consistent with the image of the leader of the "Batkivshchyna" are studied.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ	
1.1 Теорії політичного лідерства.....	7
1.2 Гендерний аспект політичного лідерства.....	19
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО	
2.1 Класичні моделі політичного лідерства, що характеризують Юлію Тимошенко.....	28
2.2 Моделі жіночого політичного лідерства в образі Юлії Тимошенко.....	38
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 2019 РОКУ	
3.1 Особливості стратегії та причини програшу Ю. Тимошенко на президентських виборах 2019 року.....	48
3.2 Фактори, що вплинули на проходження партії «Батьківщина» до Верховної ради України.....	56
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Політичне лідерство вивчалось протягом довгого часу з досить різних сторін, паралельно науковці досліджували різні аспекти жіночого лідерства, напрацьовуючи різні його моделі. На їх основі вивчалася поведінка, дії та рішення відомих політиків. Перші спроби у цьому напрямку з'явилися і в Україні. Неодноразово такі дослідження стосувались і образу Юлії Тимошенко, однак з плином часу і потоком нових подій поступово застарівали. В той же час проблема дослідження образу жінки-політика для нас є надактуальною, оскільки влада на вітчизняних теренах все ще належить чоловікам, які не надто готові поступатися нею.

Стан теоретичної розробки теми. Юлія Володимирівна Тимошенко є однією із найяскравіших постатей української політики. Сьогодні вона відома передусім як лідер партії "Батьківщина", двічі прем'єр-міністр України, політв'язень режиму В. Януковича та найбільш впливова жінка-політик нашої держави. Її політичний образ знайшов висвітлення у працях О. Кивдик, С. Чуніхіна, М. Шокало, Т. Журенко.

Однак запропонованої згаданими дослідниками характеристики насамперед суто професійної діяльності відверто недостатньо для формування цілісного портрету такої непересічної особистості. Тут у нагоді стають класичні та гендерні моделі політичного лідерства, зокрема Гошовської В. А., Пашко Л. А., О. Симоненко, що зверталися до моделей політичного лідерства; Д. Поштарук, Д. Коваленко, М. Школяр, О. Коцюба, А. Митко, О. Шурко, які аналізували гендерні моделі політичного лідерства.

Важливий також погляд на особу Ю. Тимошенко як не тільки політичний, а й психологічний феномен.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Кваліфікаційна робота виконана в контексті ініціативних наукових тем кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в

Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття» (реєстраційний номер 0117U003535).

Мета кваліфікаційної роботи - дослідження особливостей політичного лідерства в Україні крізь призму політичної діяльності Ю. Тимошенко

Об'єктом магістерської роботи є моделі політичного лідерства.

Предметом є реалізація моделей політичного лідерства в політичній діяльності Ю. Тимошенко.

Завдання роботи:

- Проаналізувати політичну кар'єру Ю. Тимошенко;
- Визначити класичні моделі політичного лідерства, що характеризують її професійне буття;
- Визначити моделі жіночого політичного лідерства, які узгоджуються з образом лідерки «Батьківщини»;
- Співвіднести виокремлені моделі з етапами політичної кар'єри Ю. Тимошенко
- Проаналізувати політичний образ Ю. Тимошенко у виборчих кампаніях 2019 року;
- Дослідити особливості стратегії Юлії Володимирівни на президентських виборах 2019 року
- Проаналізувати причини програшу Ю. Тимошенко на президентських виборах 2019 року

Методологія дослідження. В ході дослідження було використано такі загальнонаукові методи, як аналіз, за допомогою якого було виявлено основні риси публічного образу Ю. Тимошенко, методи індукції та узагальнення, за допомогою яких були зроблені загальні висновки. За допомогою компаративного методу було здійснено порівняння кількох моделей політичного лідерства з метою визначення, які саме моделі підходять для характеристики Ю. Тимошенко. Окрім них, був застосований бігейвіоральний метод, що зорієнтував на вивчення суб'єктивних механізмів політичної поведінки

Ю. Тимошенко, її індивідуальних якостей і рис характеру. В рамках даного дослідження ми визначили найбільш адекватними типології політичного лідерства за Г. Ласвелом та Маргарет Дж. Херманн, що були застосовані в дослідженні класичних моделей в політичній діяльності Ю. Тимошенко. В роботі були також використані концепції гендерного потоку, андрогінії та токенізму в межах з'ясування особливостей гендерних моделей політичного лідерства в образі Юлії Тимошенко. Разом з тим для дослідження промов та виступів Юлії Володимирівни було застосовано дискурс-аналіз.

Гіпотеза дослідження: зміна політичної стратегії лідерки, спричинила відмінність результатів на президентських та парламентських виборах 2019 року, для Юлії Володимирівни.

Наукова новизна роботи полягає в розробці концептуальних основ та формування моделей політичного лідерства, що характеризують політичну діяльність Ю. Тимошенко, а також в опрацюванні нової літератури та в новій інтерпретації передвиборчих перегонів лідерки в 2019 році.

Практична значимість отриманих результатів. Дані напрацювання представляють важливий матеріал, що може бути взятий за основу в процесі дослідження політичного жіночого лідерства. Висновки роботи можуть послужити основою для подальших досліджень з метою пошуку моделей ідеального політичного лідерства.

Апробація результатів дослідження відбулася під час науково-практичної конференції: «Актуальні проблеми науки, освіти та технологій: проблеми тенденції напрями» (м. Полтава, 2 листопада 2021 року). Результати роботи відображенні в тезах цієї конференції [http://www.economics.in.ua/2021/11/blog-post_8.html].

Структура роботи обумовлена визначеною метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (56 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ

1.1 Теорії політичного лідерства

У сучасному світі політичний лідер – це особа, яка займає перші позиції у політичних структурах: у державній владі, політичних партіях, громадських організаціях, тощо. Політичне лідерство уявляє собою спосіб та метод побудови влади, заснований на інтеграції суспільства навколо певної програми або концепції, яка висунута лідером, задля вирішення суспільних проблем та задоволення інтересів громадян. Взагалі, політичне лідерство вивчають з досить різних сторін. Дане явище розглядають як унікальну здатність об'єднувати навколо себе людей, як інструмент та інститут здійснення політичної влади, як певний статус, який дозволяє приймати досить важливі рішення та впливати на інших, тощо.

На сьогодні існує думка про те, що історію творять люди, насамперед ті, які володіють свідомістю та волею, ставлять перед собою мету та рішуче досягають її. За рахунок реалізації таких ідей, носіями яких є видатні особи, і відбувається розвиток суспільства. Історія є творінням великих людей і лідери можуть впливати на її розвиток.

Феномен лідерства настільки складний та багатогранний, що досить важко дати йому якесь однозначне визначення. Так, американський психолог Р. Стогділ зазначав, що визначень лідерства стільки ж, скільки людей, котрі намагалися цим явищем займатися [7]. На думку автора відповідної статті зі словника з соціальної політики, поняття «лідер» позначає авторитетного члена організації або групи, особистий вплив якого дозволяє йому грати головну роль у соціальних ситуаціях і процесах [16]. У інших словниках «лідер» - це керівник партії або громадської організації; особа, яка володіє авторитетом та впливом у певному колективі.

Варто наголосити на тому, що політика неможлива без існування політичного лідера, який здатен реалізувати інтереси суспільства за допомогою влади.

Великого значення проблемі політичного лідерства надавали мислителі різних історичних епох, такі як Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, Р. Емерсон, Ф. Ніцше, Г. Тард та ін. Вони надавали різного значення даному поняттю. Так, Н. Макіавеллі вважав політичним лідером володаря, котрий заради збереження свого панування і підтримки суспільного порядку застосовує аморальні засоби. Т. Карлейль і Р. Емерсон були певні, що у видатних особистостях найповніше виявляється божественне провидіння й творче начало в історії. Ф. Ніцше висунув оригінальну теорію, сутність якої полягала в необхідності цілеспрямованого створення найвищого біологічного типу людини-лідера («надлюдини»). Значний вплив на сучасне розуміння політичного лідерства справили погляди Г. Тарда, який намагався довести, що основним законом соціального життя є дотримання масами стереотипів поведінки політичного лідера. Єдиним джерелом прогресу суспільства є, на його думку, відкриття, зроблені ініціативними й непересічними особистостями.

Наприклад, В.А. Гошовська пропонує розглядати політичне лідерство у різних його проявах:

Як вплив на людей, владу, контроль та авторитет над іншими. Однак йдеться не про будь-який вплив. У політичного лідера він є постійним, широким та тривалим щодо всієї соціальної спільноти, організації, суспільства тощо. Даний вплив також має бути пріоритетним, оскільки характеризується односпрямованістю – від лідера до членів групи – і спирається не лише на пряме застосування сили, а перш за все на авторитет. Тому диктатор, який спирається лише на силу, – це не лідер.

Як управлінський статус, соціальна позиція, керівна посада, пов'язана з виконанням владних повноважень і прийняттям владних рішень. В даному випадку суспільство розуміється як складна організована ієрархічна система, у якій лідер характеризується спроможністю спрямовувати та організовувати поведінку деяких або всіх членів суспільства.

Як особливого роду підприємництво, здійснюване на політичному ринку, на якому політичні підприємці в конкурентній боротьбі за посаду пропонують свої програми вирішення суспільних проблем і передбачувані засоби їх реалізації.

Політичний лідер – це символ спільноти і зразок політичної поведінки, тобто особа, здатна реалізувати інтереси суспільства за допомогою владних повноважень, на яку покладаються великі сподівання і яка слугує прикладом наслідування для багатьох громадян.

Отже, досить складно висвітлити всю суть політичного лідерства, адже це дуже різностороннє явище. Загалом, політичного лідера доцільно визначати як учасника політичного життя, що прагне і здатний консолідувати зусилля суспільства й активно впливати на нього заради досягнення визначеної мети.

Політичне лідерство є досить унікальним явищем, яке потребує ґрунтовного дослідження. Саме тому відповідна проблема вивчається політологами у двох напрямках:

- теоретичному – робляться спроби її осмислення за допомогою різноманітних філософсько-історичних концепцій;
- утилітарному – практичний напрямок, базований на емпіричних дослідженнях.

Залежно від теоретичних засад, В. А. Гошовська концепції політичного лідерства поділяє на декілька груп:

по-перше, ті, згідно з якими лідер – універсальне соціальне явище людської діяльності. Відповідно, закономірності його функціонування єдині в усіх сферах життя суспільства (в управлінні, політиці, економіці, освіті, спорті тощо);

по-друге, концепції, що ототожнюють лідерство з керівництвом та управлінням. При цьому формальне володіння владою розглядається як його необхідна й достатня умова. Саме тому діяльність лідера постає як адміністративна, а сам він як соціальний інститут ототожнюється з органами державної влади;

по-третє, концепції, що розглядають політичного лідера як специфічне явище суспільного життя, що не може бути пояснене лише психологічними, економічними або правовими принципами.

Наприкінці XIX – на початку XX століть виокремились найбільш відомі теорії політичного лідерства. Теорія рис була першою і домінуючою до 50-х років XX століття. Передбачається, що в основі політичного лідерства лежить наявність у окремих суб'єктів політики певної кількості визначених здатностей (рис, властивостей тощо) індивідуального характеру, які дозволяють їм посісти домінуюче становище в групі і реалізовувати в ній власну волю. Серед науковців виникла думка, що якщо і справді існують такі риси, за допомогою яких можна відокремити лідера з-поміж інших, то потрібно їх визначити.

Тому, відомий психолог К. Бірд, проаналізувавши 20 досліджень, у своїй праці «Соціальна психологія» (1940) склав список з 79 лідерських рис. Вчений виявив: «51 риса, тобто 65%, змінних згадувалась лише один раз, 16 рис, або 20% - двічі, 4 риси, чи 5% були виявлені в трьох дослідженнях, ще 4 - в чотирьох, 2 були згадані в п'яти, 1 виявлена в шести, і 1 в десяти дослідженнях» [45]. Основними рисами, які притаманні політичному лідеру, відповідно до даного дослідження виявилися: ініціативність, екстравертивність, почуття гумору, ентузіазм, справедливість, співчуття, сміливість, оригінальність, тактовність та впевненість у собі.

Послідовником ідей К. Бірда був американський психолог Р. Стогділ. Основні свої думки вчений виклав у статті «Особисті чинники, які асоціюються з лідерством» та праці «Довідник з лідерства: огляд теорій та досліджень», де запропонував класифікацію лідерських рис, яка передбачала п'ять характеристик: «Фактори, пов'язані з лідерством - це: розумові здібності, потужності, досягнення, відповідальність, участь і статус. До розумових здібностей відносяться: інтелект, жвавість, мовні здібності, оригінальність, здатність до прийняття рішень. Досягнення включають в себе: освіту, знання, спортивні досягнення. Відповідальність, своєю чергою, включає: надійність, ініціативність, наполегливість, впевненість у собі, агресивність. До участі слід

віднести: активність, комунікабельність, вміння адаптуватися, кооперативність, почуття гумору. До статусу відносяться: соціально-економічне становище та популярність» [45].

Проте вже на ранній стадії розвитку теорія рис неодноразово критикувалась через те, що не залишилось жодної риси лідера, з якою б були згодні всі науковці. Згодом під цю теорію було підведено експериментальну та методологічну базу, яка певною мірою її трансформувала.

У модифікованому вигляді, збагачена досягненнями і методами суміжних наук, вона виявилася здатною запропонувати серйозні емпіричні докази на користь точки зору, що лідери справді мають особистісні характеристики, які вигідно вирізняють їх серед інших. Разом з тим, особисті якості визначають лідера тільки як явище психологічне, тому за допомогою теорії рис неможливо з достатністю обґрунтувати проблему політичного лідерства.

Ще однією важливою теорією політичного лідерства є ситуативна теорія. Її сутність полягає в тому, що люди стають лідерами не стільки в силу своєї особистості, скільки завдяки різним ситуаційним факторам і відповідності взаємозв'язку між лідером і ситуацією. Представники даної теорії навіть не намагались виокремити універсальні критерії та змінні для дослідження ситуацій, в які потрапляє лідер. Вони наголошують на тому, що лідерський стиль є непередбачуваним явищем.

У 1950 рр. в рамках ситуаційного підходу з'явилась теорія визначальної ролі послідовників або функціональна теорія. Тут лідер вбачається функцією групи зі зміщенням акценту з його особистості на послідовників, сприйняття ними лідера і ситуації. Причому, поняття «не лідери» вживалося за допомогою слова «послідовники» - в значенні прибічники лідера, який став розглядатись не у вакуумі не лідерів, а як частина групи, котра складається з його прибічників.

Згодом в рамках ситуаційного підходу відокремилось декілька цікавих моделей ситуаційного лідерства. Засновником ситуаційної теорії вважають Ф. Фідлера, модель якого дозволяє передбачати ефективність робочої групи, керованої лідером. У ній використовуються як ситуативні (стосунки в

колективі, структурованість роботи та посадова влада – за їх допомогою визначається поведінка лідера в тій чи іншій ситуації та ступінь її контролю), так і особистісні (обраний стиль лідерства) змінні, а показником успішності лідера визначається групова продуктивність та рівень виконання робіт. Ф. Фідлер поділяв лідерів на ефективних і неефективних і ввів поняття «риси лідерської ефективності» (вплив лідера на групу) [50].

Ще одна ситуаційна модель лідерства "шлях - мета" була розроблена Теренсом Мітчелом і Робертом Хаусом. Відповідно до цього підходу, лідер може спонукати підлеглих до досягнення цілей, впливаючи на шляхи їх звершення. Він також може зробити шлях до цієї вигоди більш легким, пояснюючи засоби її досягнення, прибираючи перешкоди і пастки і збільшуючи можливості для особистої задоволеності. У моделі аналізуються два типи ситуаційних факторів: характеристики послідовників і фактори організаційного середовища:

перший тип факторів (характеристики послідовників) включає : локус контролю, самооцінку здібностей і потребу в приналежності.

Люди з внутрішнім локусом контролю відчують велику задоволеність, працюючи під керівництвом лідера, який використовує партнерський стиль, а людям із зовнішнім локусом контролю більше подобається директивний стиль. Підлеглі з високою самооцінкою не сприймуть директивний стиль керівництва, в той час як людям з низькою самооцінкою необхідні вказівки і рекомендації щодо виконання роботи. Аналогічно люди з сильною потребою в досягненнях воліють лідерів, орієнтованих на результат, а люди із сильною потребою в приналежності - лідерів, орієнтованих на стиль "підтримки".

другий тип факторів – це фактори організаційного середовища, що стосуються умов роботи. До них належать зміст і структура роботи, формальна система влади в організації, культура групи.

Залежно від впливу ситуаційних факторів найбільш ефективним буде один з наступних стилів управління:

- стиль підтримки - орієнтація на людські відносини, увага до персоналу;

- інструментальний (директивний) стиль - орієнтація на роботу або завдання, конкретні вказівки підлеглим;

- стиль, який заохочує участь (партисипативний), - керівник ділиться наявною у нього інформацією з підлеглими, орієнтація на групове прийняття рішень;

- стиль, орієнтований на досягнення (результат) характеризується постановкою перед підлеглими досить «напруженої» мети, що вимагає мобілізації всіх можливостей.

П. Херсі вважав, що управлінську ситуацію можна описати такими змінними як: готовність і здатність людей виконувати роботу, її характер, психологічний клімат в організації. Він був переконаний у тому, що залежно від зрілості підлеглого до нього необхідно застосовувати один зі стилів: структурування, навчання, заохочення, делегування.

Танненбаум і Шмідт вважали, що на стиль керівництва державою впливають три фактори, такі як: тип особистості самого лідера; характеристики його послідовників; тип ситуації, в якій вони знаходяться. Під впливом цих трьох факторів керівник держави вибирає один зі зразків поведінки, крайніми з яких є лідер авторитарного типу і лідер демократичного типу. Решта займають проміжне положення між зазначеними типами.

Стінсон та Джонсон запропонували модель ситуаційного лідерства, згідно з якою вибір стилю лідерства визначається такими ситуаційними факторами: якість підлеглих (їх потреба в досягненні результатів, знання і досвід); структурованість роботи (висока і низька). Також дослідники виділили два типи орієнтації керівника – на результат і на стосунки.

Одна з найбільш сучасних моделей, запропонована Віктором Врумом і Філіпом Йеттона в 1973 р., а в 1988 р. істотно доповнена з участю Артура Яго, передбачає, що стиль поведінки залежить від ситуації і один лідер може користуватися різними моделями поведінки. У ситуаційній моделі прийняття рішень Врума – Йеттона -Яго розглядається тільки один аспект лідерської поведінки - залучення підлеглих до прийняття рішень. Дослідники розробили

спеціальне "дерево питань", за допомогою якого можна вибрати той чи інший стиль поведінки лідера.

Відповідно до ситуативної теорії, лідерські якості відносні: поведінка лідера, його позиції придатні в одній ситуації, але не придатні в інших. Обмеженість полягає у тому, що в ній недостатньо розкрита діяльність та активність лідера, його спроможність переломити ситуативні чинники.

На основі попередніх ідей, підходів та досліджень з'являється системна версія вивчення політичного лідерства, яка характеризується появою нових теорій, базованих на принципі взаємності, що передбачає підсилення ролі послідовників у лідерському процесі.

Одним із представників даного напрямку є Дж. Мак Грегор Бернс. Він обґрунтував "теорію обміну", в якій намагався пояснити шляхи мотивації і впливу лідера на послідовників за допомогою матеріальних і нематеріальних стимулів, що забезпечує виконання роботи, прихильність послідовників і визнання ними його влади.

Ще одним прикладом можуть слугувати «синтетичні теорії» лідерства. Їх представники стверджують, що лідерство – це процес організації міжособистісних стосунків, відповідно лідер – суб'єкт управління цим процесом. Лідерство - це функція групи і вивчати його треба, враховуючи групові цілі та завдання [50]. Синтетичні теорії акцентують увагу на лідерах, їх послідовниках та ситуаціях, умовах, в яких безпосередньо, здійснюється лідерство.

Не менш важливим відкриттям стала "модель багатостороннього зв'язку" Г. Юкла. Він поділяє фактори, що визначають вплив лідера на ефективність роботи команди, на дві групи. Першою – є фактори безпосереднього впливу, а саме вплив лідера на інтенсивність та ефективність роботи, його знання та розуміння справи, розподіл ресурсів, згуртованість групи, інша група – співробітництво між її членами та ситуаційна група чинників, таких як: система винагород, правила, прийняті в організації, використовувані технології, а також тип виконуваних послідовниками завдань.

Отже, якщо порівняти всі вищезгадані теорії політичного лідерства, то можна зробити висновок, що найефективнішою є ситуаційна теорія з наявними в ній моделями ситуаційного лідерства, оскільки вона поєднує не тільки вплив ситуаційних факторів, але й, певною мірою, особисті якості лідера, а також взаємоз'язки та взаємостосунки з підлеглими. Але, на мою думку, дані теорії лідерства взаємодоповнюють одна одну, тому я вважаю, що розглядати їх слід у сукупності.

Впродовж усієї історії людства не існувало однотипних політичних лідерів, видатні особи були наділені певними характерними рисами, які різнилися між собою. Тому, на основі схожих індивідуальних відмінностей починають утворюватися різні типи та моделі лідерської поведінки, описи яких зустрічаються і в політико-психологічній літературі.

Одним із перших, хто запропонував типологізувати політичне лідерство, був М. Вебер. Він виділяє три типи політичного лідера: традиційний, харизматичний та раціонально-легальний.

Традиційний тип ґрунтується на вірі у святість традицій та звичаїв. Авторитет лідера традиційний, тобто підлеглі вірять у те, що влада законна, оскільки вона існувала завжди. Влада правителя пов'язана з традиційними нормами, на які він посилається, коли організовує свою діяльність. Правитель, який зневажає традиції, може втратити і свою владу. Також передбачається, що влада передається у спадок, коли монарх помирає влада переходить до його сина. Такий тип лідерства характерний для династичних монархій, в яких особа визнається лідером не завдяки визначним якостям, конституції, а лише через те, що вона є представником правлячої династії.

Харизматичне лідерство ґрунтується на вірі в особливі якості індивіда, привабливі для народу. У ролі харизми можуть виступати такі якості, як мужність, рішучість, близькість лідера до народу та ін. У баченні народу харизматичний лідер – це напівбог, пророк, який все знає і все може. Такий тип з'являється, як правило, в кризові періоди розвитку суспільства та передбачає некритичне ставлення мас до нього. Проте у випадку невдач маси глибоко

розчаровуються в ньому, його авторитет різко падає. Справжній, тобто харизматичний політичний лідер повинен володіти, на думку М. Вебера, пристрасстю, мужністю, почуттям відповідальності. Політик повинен вміти не тільки ставити мету, а й досягати її з повною самовіддачею. Мужність і свідомість особистої відповідальності потрібні, щоб наполягати на виконанні наказів. Те ж почуття відповідальності і сила характеру необхідні політику для того, щоб придушити власні імпульси марнославства і використовувати владу виключно для користі справи. Взагалі, феномен харизматичного лідерства був для Вебера найбільш цікавим, тому що він заснований на вірі, а не на звичаях або настановах. Тому, харизматична особа здійснювала владу в різних політичних системах. Якщо традиційні чи раціонально-легальні лідери надають політичній системі стабільності, то харизматичний здатний зруйнувати традиції та діючі закони, щоб встановити "новий порядок". Харизматична особа створює труднощі і при успадкуванні влади. В одних випадках вона сама призначає спадкоємця. Якщо цього не сталося, то після смерті лідера різко загострюється боротьба за владу, причому вакантне місце заповнюється довго і важко.

Раціонально-легальне лідерство вважається демократичним типом політичного лідерства, адже передбачається, що вибір здійснюється через демократичні процедури, також лідеру надаються повноваження, за зловживання якими він несе відповідальність перед виборцями. Даний тип ґрунтується на вірі в законність існуючого порядку, його «розумність». Раціонально-легальний лідер приходить до влади на основі існуючих у суспільстві законів та інших правових норм, цей тип лідерства базується на визнанні особи лідером завдяки певній державній посаді, передбаченій конституцією.

Типологія М. Вебера набула особливої популярності та викликала неабиякий інтерес у дослідників та суспільства, які зберігаються і досі.

Не менш важливою є типологія Г. Лассуела. Він визначив стилі політичної поведінки на рівні лідерства, а саме агітатора, адміністратора та теоретика.

Агітатори – це лідери харизматичного типу, які схильні виступати перед публікою та бажають завойовувати авторитет. Головна функція цього типу - агітація громадян. Для агітатора дуже важливими є риторика, жести, часті повтори принципів, але найголовніша цінність – це емоційний відгук від публіки як гарантія того, що лідер гарний оратор. Прикладом агітатора може слугувати особа, яка за політичними переконаннями – соціаліст. Причому прихильність до соціалізму зумовлена сімейними проблемами, а саме заздрістю до брата, яку він намагається приховати, але вона його мучить із середини, породжуючи певні комплекси та недоліки. З часом така ситуація призводить до появи ідеї рівності та братерства.

Адміністратори – це лідери, які здатні приймати рішення та завжди готові до компромісів. Цей тип характеризується холоднокрівністю та врівноваженістю, не схильний звертати увагу на емоції, зазвичай концентрує увагу на маніпуляції якоюсь певною групою, аудиторією та орієнтується на конкретні ідеї організації.

Лідери – теоретики схильні розробляти програми, проекти, але не бажають займатися практичною політикою. Вони спрямовані на віддалені високоінтелектуальні цілі. Даний тип завжди прагне їх грандіозності. З агітатором його поєднує орієнтація на емоції.

Лідерство є багатогранним явищем і для того, щоб дослідити його особливості, слід прийняти до уваги: характер лідера, властивості його прихильників, взаємозв'язок між лідером і його прихильниками, а також контекст або конкретну ситуацію, в яких лідерство здійснюється. Ці чотири фактори безпосередньо відображені у вигляді чотирьох збірних моделей лідерства, які виокремила Маргарет Дж. Херманн: прапороносець (або великої людини), служителя, торговця і пожежного.

Лідерів-прапороносців відрізняє власне бачення реальності. У них «є мрія», заради здійснення якої вони нерідко бажають змінити політичну систему. Для того щоб зрозуміти дану форму лідерства дуже важливими є особисті якості людини, яка очолює своїх прихильників в русі до певної мети. Адже саме лідер визначає характер того, що відбувається.

Образ служителя властивий тому політику, що бажає виступати в ролі виразника інтересів своїх прихильників. На практиці лідери такого типу орієнтуються на очікування та потреби їхніх виборців. Виборці формують ті завдання, які стають головними для лідера.

Для лідера-торговця важлива здатність переконати. Завдяки їй прихильники «купують» його плани або ідеї, залучаються до їх здійснення. Лідерство ґрунтується на взаємовідносинах, які лідер встановлює зі своїми виборцями. Важливого значення набувають здатності самого лідера і та стратегія, до якої він вдається, щоб отримати підтримку для своєї політики і її здійснення.

Лідери-пожежники займаються «гасінням пожеж», тобто вони реагують на ті проблеми, які є важливими для їх прихильників. Подібні лідери звертають увагу на породжені ситуацією події і проблеми. Нагальні вимоги моменту визначають їх дії.

Вищезгадані типології та моделі розроблялись у досить різні часи, проте вони мають багато спільного. Наприклад, харизматичний лідер М. Вебера дуже схожий на агітатора Г. Лассуела, насамперед високим авторитетом, комунікативними здібностями, жестикуляцією. До цих типів можна також прирівняти лідера – прапороносця, адже він як харизматик приходить до влади для того, щоб змінити політичну систему. Досить схожими між собою є також типології лідера – теоретика та лідера – торговця, адже вони розробляють певні програми, ідеї, теорії, проекти. Проте діють лідери з різними цілями, перший тип для того, щоб продати, інший – для того, щоб досягти грандіозної мети.

На практиці більшість політичних лідерів не можуть використовувати якийсь один певний тип, усі вищезгадані типології лідерства застосовуються в різному порядку, а також поєднанні між собою.

Таким чином, політичного лідера розглядають як унікальну особу, що бере на себе відповідальність приймати досить важливі рішення та впливати на суспільство. Також слід зазначити те, що ситуаційна теорія найкраще підходить для його характеристики, проте, на мою думку, її слід поєднати з теорією рис. Щодо типологій та моделей політичного лідерства можна зробити висновок, що

вони не існують у чистому вигляді, а тому політичний лідер може характеризуватися моделями та типологіями, що поєднані між собою.

1.2 Гендерний аспект політичного лідерства

Впродовж усього існування людської цивілізації чоловіки брали на себе роль управлінця. Лідерська роль на їх плечі випала ще за часів первісного суспільства, коли не припинялися війни з сусідніми племенами. Майже відтоді почали з'являтися міфи про жіночу ділову і професійну неспроможність, а також несумісність жіночності та кар'єрного просування. Як наслідок, у суспільній свідомості сформувалися певні стереотипи, які відображають ставлення громадськості до професійної, зокрема, політичної діяльності жінок. Ось деякі з них: «жінка не така розумна»; «жінкам простіше зробити кар'єру»; «кар'єра – це доля самотніх жінок»; «у політики не жіноче обличчя»; «жінки не достатньо честолюбні»; «керувати повинен чоловік»; «будуючи кар'єру, вона втрачає жіночність»; «жінки не хочуть робити кар'єру»; «жінки дуже залежні»; «сім'я і кар'єра – несумісні»; «кар'єра, звичайно, жіночого роду, але справа це чоловіча»; «шукайте жінку в мистецтві»; «досягнення жінок обернено пропорційні до їхньої краси»; «страх лідерства» тощо [40]. Ці стереотипи ґрунтуються на фізіологічних і психологічних особливостях жінок, деякі з них великою мірою гіперболізовані, мають характер упереджень та є неактуальними з точки зору сучасності. Внаслідок даних стереотипів політичне лідерство розглядалось без урахування гендеру, тобто вивчалось суто як чоловіче явище. На керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях і партіях в основному перебувають чоловіки, які формують переважно «чоловічу» політику держави. Для того, щоб стати політичним лідером, жінка повинна постійно доводити і чоловікам, й іншим жінкам, що вона краща за них у виконанні соціальних ролей і функцій загального значення.

Більшість дослідників зазначають, що жінки зазвичай набагато пізніше починають піклуватися про особисту кар'єру, аніж чоловіки. Довге перебування на нижчих посадах формує психологію виконавця, при цьому якості лідера-організатора безнадійно втрачаються. Також науковці стверджують, що жінки

емоційніші ніж чоловіки, що заважає їм досягати успіхів у лідерстві, вони менш схильні до ризику. Сумніви і страх змушують їх перестраховуватися і відкладати до кращих часів найважливіші рішення. Ті ж автори зазначають, що, як правило, особи жіночої статі недооцінюють роль особистих контактів і зв'язків, користь взаємних послуг, протекціонізму і неофіційних відносин. Підозрілість і нетерпимість щодо можливих суперниць (а до таких зараховуються усі, хто хоч якось виділяється з загальної маси) не дають змоги їм об'єднатися в одну «команду» і ефективно співпрацювати, надаючи допомогу одна одній.

Проте, якщо звернутися до досліджень російських психологів, де в емпіричний спосіб виявляються особливості самооцінки сприйняття лідерських якостей у чоловіків і жінок, то парадоксальність отриманих результатів руйнує стереотипи, що попередньо склалися з цього приводу, і ставить під сумнів факт психологічної нездатності жінок здійснювати лідерські функції нарівні з чоловіками.

У дослідженні, проведеному під керівництвом І. Дубова, виявлено, що відмінності в самооцінці чоловіками і жінками своїх лідерських можливостей мінімальні. Дослідження, проведене в Москві, показало: 28,4 % чоловіків і 24,9 % жінок заявили, що завжди або достатньо часто стають лідерами (для порівняння: загальноросійське дослідження виявило, що подібну самооцінку дають собі 10,2 % чоловіків та 9,5 % жінок). Точно такі самі відмінності в кількості чоловіків, що визнають себе пасивними, і таких же жінок не виглядають дуже значними. «Ніколи не стаю лідером» і «стаю лідером в окремих випадках» – так заявили 39,4 % респондентів чоловічої і 46 % - жіночої (загалом, таку самооцінку дають собі 61,5 % чоловіків і 63,3 % жінок [19]).

Можна зробити висновок, що відмінності між жінками і чоловіками в лідерських можливостях існують, але вони не виступають чинником, який повністю закриває можливість для жінки лідирувати у політиці, а лише підтверджують необхідність пошуку нею тих моделей лідерства, які руйнують статево-рольові стереотипи. Адже сьогодні, в умовах глобальних соціальних процесів, коли зміни в суспільно-політичному житті сприяють залученню жінок

до сфер різної діяльності, у тому числі і в політику, гендерне політичне лідерство набуває особливого значення.

Сьогодні безліч науковців зазначають, що вивчення політичного лідерства без врахування деяких особливих факторів обмежує обсяг знань у цій області. Найчастіше вони вказують на необхідність дослідження впливу на нього гендерних аспектів, саме тому велику увагу починають приділяти теоріям жіночого політичного лідерства.

Перші дослідження в області гендерних аспектів лідерства були проведені в США. Гендерна психологія лідерства почала вивчатися з 70-х років XX ст. Розвиток даного напрямку відбувався під впливом феміністичної психології на перехресті соціальної психології, психології статевих відмінностей, психології жінки, соціальної психології взаємовідносин між статями. Головні представники цього напрямку – Дж. Роузнер, Е. Іглі, Ш. Бьорн, Я. Джорстед. У сучасних російських та українських соціально-психологічних дослідженнях ці питання досліджують А. Чірікова, О. Здравомислова, Т. Бендас, О. Кочарян.

Т.В. Бендас пропонує розділити напрямки досліджень в області гендерних аспектів лідерства на три групи теорій:

1. Теорії, які надають перевагу гендерному фактору;
2. Теорії, де лідерські якості грають головну роль;
3. Теорії, в яких обидва аспекти розглядаються як рівноправні.

До першої групи теорій відносяться:

Концепція гендерного потоку, запропонована Б. Гутек. Вона припускає, що фактор статі є найголовнішим, він перевищує навіть лідерські якості. Як наслідок, виникає так званий гендерний ефект. Відповідно до цієї концепції, сприйняття лідера залежить, насамперед, від його статі. Як показує нам досвід багатьох країн, жінки мають менше шансів стати політичними лідерами, ніж чоловіки.

Теорія гендерного відбору лідерів була розроблена Дж. Боуменом та С. Суттон. Вони стверджували, що люди і в організаціях, і в приватному житті висувають різні вимоги до лідерів різної статі. Стосовно жінок ці вимоги більш

завищені. Адже для того, щоб отримати керівну посаду, жінка повинна як чоловікам, так і іншим жінкам, продемонструвати набагато більшу компетентність.

Автор концепції токенизму Р. Кентер вважає, що на групову динаміку значний вплив здійснює пропорція представників різних категорій (у нашому випадку – за статевою ознакою) у групі. Члени групи, що є більшістю, були названі домінантами, а меншість – «токенами» (символами). Згодом, К. Бартол і Д. Мартін виділяють чотири таких рольових поділи, які впливають на визначення жіночого лідерства: 1) «матері» – від якої чекають лише емоційної підтримки, а не ділової діяльності; 2) «спокусниці» для начальника, яка передусім викликає обурення в чоловіків – колег; 3) «іграшки, талісмана» – милої, але не ділової жінки, яка приносить удачу; 4) «залізної леді», що володіє нежіночою жорсткістю, як наслідок вона є найбільш ізольованою від груп. Усі ці ролі заважають зайняти рівноцінне становище серед чоловіків і знижують можливості службового зростання [40].

Теорія андрогінії. Ідея андрогінії пояснює відсутність відмінностей між лідерами різних статей. В даному напрямку працювали Дж. Спенс та С. Бем. Перша розглядає андрогінність як поєднання показників високої маскулінності і високої фемінності, інша представляє її як баланс між маскулінністю та фемінністю. Однак дані теорії мають значні обмеження. Так, у суспільстві маскулінність має більшу перевагу, ніж фемінність, тому багато жінок прагнуть демонструвати саме маскулінну поведінку. А наявність і маскулінних, і фемінних рис може провокувати внутрішній конфлікт.

Досить негативне ставлення до гендерного лідерства проявляли фрейдисти. Фрейдизм пов'язує жіноче лідерство з ненатуральною маскулінною гендерною роллю. Він розглядає прагнення до лідерства як прояв неповноцінності жінки, як заздрість чоловікові. Проте останнім часом погляди дещо змінилися.

До наступної групи теорій належать:

Ситуаційно-посадовий підхід (Р. Хауз, Дж. Хант), за яким на перше місце ставиться не стать, а посада, яку займає людина в організації. Як наслідок, і

чоловіки і жінки, які займають подібні посади та успішно виконують подібні лідерські ролі, не повинні значно відрізнятися між собою ні за поведінкою, ні за факторами ефективності.

Статусна теорія розроблена Дж. Бергером та має багато послідовників: М. Локхід і К. Холл; Л. Карлі; Б. Меккер і П. Ветцель – О'Нейл, Е. Іглі та інші. Ці дослідники ототожнюють сприйняття людини групою зі статусом цієї людини у суспільстві. Якщо у чоловіків він в цілому вищий, ніж у жінок, то і первинне сприйняття жінки групою нижче, а чоловіка - вище. Тому їй доводиться витрачати набагато більше зусиль для кар'єрного зростання у досягненні рівних з чоловіком успіхів. Проте варто зазначити, що підвищення статусу жінки – лідера (завдяки своїй компетентності або ж офіційній посаді) дозволяє їй проявляти поведінку особи з більш високим статусом, ніж чоловік.

Біхевіористська динамічна модель обміну. Теорія Г. Граена «лідер-послідовник» заснована на аналізі взаємного впливу лідерів і їх підлеглих. Відповідно до цієї теорії, лідери диференціюють своїх підлеглих за їхньою компетентністю й навичками, мірою довіри їм і їх прагненням брати на себе більше відповідальності. Підлеглі з такими ознаками стають членами групи осіб, що наближені до лідера. Вони діють, виходячи за рамки формальних обов'язків, і беруть на себе відповідальність за завершення завдань, ключових для успіху колективної роботи. За це вони одержують більше уваги, підтримки від свого лідера. Вважається, що жінкам – лідерам важче формувати відносини з послідовниками, ніж їх колегам протилежної статі, оскільки симпатія виникає швидше між індивідами, що мають схожість між собою. Проте дослідження спростували це припущення і довели, що жінки – лідери здатні встановлювати відносини з чоловіками – підлеглими. Також вони свідчать, що обидві статі мають рівну здатність бути високо трансформаційними лідерами.

Імовірнісна модель лідерства, запропонована Ф. Фідлером та К. Шнейером, передбачає, що жінки і чоловіки відрізняються лідерською ефективністю лише тоді, коли відтворюють різний лідерський стиль. Однак, за результатами досліджень К. Шнейер, у лідерів не виявилось стильових гендерних

відмінностей, а тільки більша орієнтованість керівників (як жінок, так і чоловіків) на виконання завдань порівняно з пересічними членами групи.

І, нарешті, до останньої групи теорій відносяться:

Соціально-рольова теорія гендерних розходжень лідерів. Е. Іглі та Б. Джонсон провели ряд важливих досліджень з гендерних питань та стилю керівництва, внаслідок чого вони встановили наявність негативних установок у суспільстві щодо жінок-керівників. У результаті Е. Іглі розробила соціально-рольову теорію гендерних відмінностей лідерів: для того щоб досягти успіху у суспільстві, чоловіки і жінки-лідери мають відповідати гендерному стереотипові. З іншого боку, роль лідера також висуває свої вимоги до індивіда. Оскільки, згідно зі стереотипом, вона є маскулінною, то жінки-лідери відчуватимуть конфлікт між гендерною і лідерською ролями. Такий рольовий конфлікт знижує їх самооцінку, породжує невпевненість у собі. Наслідок – зниження продуктивності праці. Таким чином, чоловіки в ролі лідера, порівняно з жінками, мають істотні переваги.

Концепція інформаційної обробки запропонована Д. Гамільтоном. Пов'язаною з нею є теорія – схема С. Тейлора і Дж. Крокера, розроблена в рамках когнітивного підходу. Згідно з нею людина при обробці соціальної інформації прагне використовувати стереотипізовані схеми, стимули, які поділяються на особистісні, ситуаційні та рольові. Останні можуть бути пов'язані зі статтю або посадою, позицією в групі. Схема дозволяє швидко розпізнати стимули індивіда і передбачити його поведінку. Таким чином виникають стереотипи в сприйнятті оточуючих про те, як повинні поводити себе чоловіки і жінки (гендерний стереотип), або яким повинен бути лідер (лідерський стереотип). Щоб усунути неузгодженість між стереотипом і реальною поведінкою іншої людини, індивід вдається до наступних прийомів:

1. причинність атрибуції (наприклад, досягнення успіху жінками пояснюється удачею, а не здібностями);

2. рольового вирівнювання (поведінку індивіда підганяють під рольовий стереотип);

3. ігнорування неузгодженості;
4. витіснення з групи;
5. навішування девіантного ярлика (жінку, що робить кар'єру, називають «синьою панchoхою», «безплідною») [15].

Узагальнюючи, можна сказати, що гендерна нерівність у політичному лідерстві пояснюється в основному наявністю гендерних та культурних стереотипів, і тому від жінки-лідера вимагають більшої компетентності порівняно з лідером-чоловіком; у групах, де домінують жінки, перевага надається чоловікам (іноді тільки за статевою ознакою); у «маскулінному суспільстві» жінка з маскулінними рисами може стати приреченою на внутрішній конфлікт, що робить її діяльність менш ефективною; прагнення до лідерства може розцінюватись, як долання власної «неповноцінності»; оскільки статус чоловіків загалом у суспільстві вищий, їх первинне сприйняття як лідерів буде вищим. Проте слід зазначити, що гендерна складова категорії політичного лідерства є достатньо важливою як в теорії, так і у соціальній практиці. Адже жіноче політичне лідерство виступає в якості соціально-культурної доктрини, спрямованої на гуманізацію суспільства. Перетворюючись на світоглядну орієнтацію, воно здатне впливати на вирішення широкого комплексу питань – демографічних, економічних, правових, політичних, соціальних, національних, культурних тощо, перетворюючи жінок на активних суб'єктів політики в сучасних умовах цивілізаційного розвитку.

На мою думку, в дослідженні жіночого політичного лідерства слід орієнтуватись на групу теорій, де лідерські якості грають головну роль, адже вміння та навички, як на мене, важливіші ніж стать. Але чоловік і жінка дещо відрізняються своїми лідерськими можливостями, тому при аналізі жіночого лідерства потрібно скористатись групою теорій, в яких обидва аспекти (лідерські якості і стать) розглядаються, як рівноправні.

Класичні теорії є досить близькими до теорій жіночого політичного лідерства. Наприклад, теорія рис відповідає блоку теорій, що надають перевагу лідерським якостям. Адже кожна концепція цього блоку спирається на певні

особистісні характеристики та досягнення політичного лідера: ситуаційно – посадовий підхід орієнтується на посаду, яку займає людина на державній службі; статусна теорія передбачає сприйняття політичного лідера залежно від його статусу в суспільстві.

Ще одним прикладом схожості двох напрямків теорій політичного лідерства є ідентичність «синтетичних теорій» з біхевіористською моделлю обміну. Як одна, так і інша теорії засновані на аналізі взаємного впливу лідерів і їх підлеглих та передбачають, що лідерство – це процес організації міжособистісних стосунків. Тобто, класичні теорії і теорії жіночого політичного лідерства акцентують на тому, що лідера не завжди варто розглядати окремо, а потрібно аналізувати його взаємозв'язки з підлеглими.

Ситуативна теорія передбачає, що люди стають лідерами завдяки не стільки своїм особистісним якостям, скільки присутності у потрібний час у потрібному місті. Так само деякі критики жіночого лідерства досягнення успіху жінками пояснюють удачею (певним вдалим моментом або ситуацією), а не здібностями, досягненнями чи особистими характеристиками.

Взагалі, на мою думку, класичні теорії є універсальними, тобто можуть пояснювати досягнення політичного лідерства як чоловіками так і жінками. Що ж до гендерних теорій, то вони лише розкривають особливості жіночого політичного лідерства, висвітлюють саме те, чому жінка витрачає більше часу на досягнення успіху, докладаючи більше зусиль, і як вона бореться зі стереотипами та ярликами, які навішує суспільство.

Таким чином, сьогодні до політики долучається велика кількість жінок, що, на мою думку, дозволяє подивитись на демографічні, економічні, правові, політичні, соціальні, національні, культурні проблеми з іншої точки зору, їм потрібно дати можливість проявити себе у якості політичного лідера. При дослідженні гендерного аспекту політичного лідерства, варто спиратись на теорії, що надають перевагу лідерським якостям, але також слід звертати увагу на теорії що розглядають лідерські якості та стать як рівноправні. Для

дослідження жінок – лідерів потрібно застосовувати і класичні теорії лідерства, адже вони є універсальними.

РОЗДІЛ 2.

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО

2.1 Класичні моделі політичного лідерства, що характеризують Юлію Тимошенко

Юлія Тимошенко є досить цікавою політичною постаттю. Впродовж довгого часу вона залишається одним з найвідоміших та найвпливовіших політиків України. Її політичний феномен, стрімка бізнесова кар'єра, тріумфальне сходження до влади, а згодом драма кримінального переслідування та ув'язнення є унікальними, навіть для турбулентної посткомуністичної Східної Європи. Саме тому хочеться дізнатися, що такого особливого в її образі? Як протягом тривалого проміжку часу вона залишається «на плаву»? Для того, щоб дати відповіді на поставлені запитання, розглянемо спочатку постать Ю. Тимошенко через призму моделей політичного лідерства за Г. Ласвелом.

Відомий дослідник виокремив три моделі політичного лідерства, а саме лідерів - агітатора, адміністратора та теоретика. На мою думку, дві перші з них чітко поєднуються в образі жінки-політика та навіть дещо переплітаються.

Г. Ласвел пише, що агітатори – це лідери харизматичного типу, які схильні виступати перед публікою та бажають завойовувати авторитет. Головна їх функція - агітація громадян. Для них дуже важливими є риторика, жести, часті повтори принципів, але найголовніша цінність – це емоційний відгук від публіки як гарантія того, що лідер - гарний оратор. Такі характеристики, на мою думку, властиві для Юлії Тимошенко.

За допомогою лінгвістичних засобів та візуальних якорів вона впливає на слухачів, надаючи інформації певного забарвлення. Кожне слово, граматична структура, зокрема метафора, впливають на свідомість людини і викликають певну реакцію, спонукають до дій, тим самим знаходячи підтримку серед електорату. Підтвердження цьому – її результат на виборах 2010 р., де вона змогла отримати голоси майже половини населення України. Здавалося б, що невдачі, включно з економічними, на посаді прем'єр міністра України, мають

відвернути суспільство від неї як від політичного діяча, але цього не відбулося. І причиною цьому є саме її мовленнєві здібності, вміння переконувати. Частіше вона послуговується логічними методами переконання – дедукцією, індукцією, аналогією та умовиводом про причинну залежність – аніж психологічними. Дуже часто нею наводяться певні статистичні дані, які однаково сильно впливають як на прибічників, так і на супротивників мовця, що черговий раз свідчить про її якості досить вмілого агітатора.

Якщо ми розглянемо її публічне мовлення, зокрема виступ на «Євромайдані» після звільнення з в'язниці, то наочно пересвідчимось в адекватності даної моделі. Лідерка «Батьківщини» намагалась створити символічний наратив з себе як політичної фігури для завоювання ще більшого авторитету через представлення ситуації, що склалася, як символічної структури – її звільнення як політичного в'язня авторитарного режиму, за яке постійно виступали європейські політики, як і в підтримку «Євромайдану» в Києві, сприяло перемозі свободи. Щоправда, забувалося те, що вона також була представником старої політичної еліти часів В. Януковича та В. Ющенка, проти яких виступали українці на Майдані.

У більшості виступів Ю. Тимошенко постає тією, що страждає за всю Україну, де на той час панували свавілля влади і корупція олігархічної меншини. Вона активно використовує такий метод політичних комунікацій як застосування сюжету, де існують герої і антигерої. У своїй промові, виголошеній після звільнення на Майдані, Тимошенко назвала всіх чиновників, причетних до масових розстрілів мирних демонстрантів, «катами українського народу», і попросила вибачення перед українцями за всі нещастя, принесені минулою владою [8].

При цьому як мовець вона не позбавлена недоліків. Наприклад, жестикуляція Юлії Тимошенко є однотипною: водіння правою рукою з зібраними до купи великим, вказівним та середнім пальцями. Такий жест використовується для того, аби відволікти увагу глядачів від самої суті того, про що говориться мовцем. Також, під час її виступів присутні жести і міміка, що

вказують на брехню: заперечний рух головою (чи легкий кивок при стверджуванні) – заперечення тілом слів, сказаних у момент мовлення, закусування губ, підняття брів –ознака сумніву та погляд праворуч, опущення кінчиків рота вниз–прояв сумніву.

У ті моменти, коли їй задають незручне питання, вона не контролює себе і її інстинктивною захисною реакцією стає сміх.

Ще одним помітним недоліком є невміння «тримати удар». Коли їй опонує гідний суперник, здатний поставити незручне запитання, вона губиться і починає бігати очима, що виказує її хвилювання та неспроможність правильно відповісти. У такі моменти вона використовує свій улюблений прийом підміни тези і переводить розмову в іншу площину. Але загалом згадані недоліки є поодинокими та майже непомітними для пересічного глядача [5].

В цілому, Ю. Тимошенко є одним з кращих мовців серед політичних діячів. Вона вміє привернути увагу, аргументувати та довести. Під час своїх виступів проявляє приховане прагнення вплинути на народ, наголосити на некомпетентності влади, за рахунок чого сподівається здобути прихильність тих, хто стоять на боці влади або ще не визначилися. Пані Тимошенко вправно використовує усі можливі види аргументації, рівномірно звертаючись як до логічних, так і до психологічних засобів впливу. Крім того, вона в міру послуговується статистичними даними та іншим інструментарієм, що надає її словам переконливості, але не втомлює слухача.

Щодо моделі адміністратора, то Г. Ласвел пише, що адміністратори – це лідери, здатні приймати рішення та завжди готові до компромісів. Цей тип характеризується холоднокрівністю та врівноваженістю, не схильний звертати увагу на емоції, зазвичай концентрує увагу на маніпуляції якоюсь певною групою, аудиторією та орієнтується на конкретні ідеї організації.

Юлії Володимирівні властиве уміння успішно маніпулювати людьми. Окрім вербальних засобів впливу на свідомість, вона використовує ще один ефективний засіб нейролінгвістики – якір - це все, що викликає емоційний стан,

кольори, зображення. Вони є настільки очевидними і широко розповсюдженими, що люди часто не помічають їх – і цим користується політична пропаганда [30].

Психологами доведено, що використання в рекламі тварин, дітей, сімейних фотографій викликає у реципієнтів виключно позитивні емоції. Очевидно знаючи про це або погоджуючись з політтехнологами, у 2010 році Юлія Володимирівна використала білу бенгальську тигрицю у своїй передвиборчій кампанії. Тварину Юлії Тимошенко вручили організатори XI Всеукраїнського благодійного фестивалю «Чорноморські Ігри». Тоді Тимошенко сказала, що передає тигрицю до зоопарку «Казка» в Ялті і мала намір про неї особисто піклуватися. Крім того, прем'єрка називала тварину «щасливим талісманом» для країни. Тигрюля стала одним із символів президентської кампанії Юлії Тимошенко 2010 року (рік білого тигра за китайським календарем), використовуючи в ній білий колір. У 2017 році лідерка знову використовує вище згадану технологію і дає спільне інтерв'ю зі своїм чоловіком, де вони розповідають про їх міцні та довготривалі стосунки.

Також Юлія Тимошенко широко застосовує візуальні якорі для певного впливу на виборців. Наприклад, її одяг та зачіска викликають у свідомості багато символів, які формувались в українців з давніх часів. Коса завжди асоціювалась з українськими традиціями, таким чином вона підкреслює свою любов та належність до української нації. Крім того, коса може асоціюватись з німбом над головою, що прирівнює політика до святої, яка прийшла врятувати країну від кризи. Багато років лідер "Батьківщини" то заплітає, то розплітає свою фірмову косу, але на президентських виборах 2019 року Юлія Володимирівна не тільки розпустила волосся, випрямила його, але й підкреслила строгими окулярами. Цей образ говорить нам про строгість, серйозність та рішучість її намірів.

Таким чином, за допомогою слів та візуальних якорів Ю. Тимошенко впливає на слухачів та надає певній інформації бажаного для них забарвлення. Кожне слово та кожний вчинок тим чи іншим чином впливають на свідомість людини, викликають певну реакцію, спонукають до певних дій чи висновків. Юлія Тимошенко підбирає слова та метафори, за допомогою яких може змінити

ставлення об'єкта до того, що говориться чи робиться, до певних подій. Текст та візуальні образи можуть впливати на різні рівні людської свідомості, при цьому виконуючи різні форми перебудови цієї свідомості.

Отже, Тимошенко досить харизматична політикиня, яка за свою політичну кар'єру пройшла через безліч труднощів. Виступаючи перед публікою, вона намагається завоювати авторитет, заручитися підтримкою електорату та отримати певний емоційний відгук, що доволі часто їй вдається зробити. Лідерка є досить врівноваженою, рішучою та не йде на компроміси, управляє емоціями інших, але власні емоції проявляє досить рідко. Тому, проаналізувавши образ Юлії Володимирівни через призму моделей політичного лідерства за Г. Ласвелом, можна зробити висновок, що безумовно їй властиві характеристики як агітатора, так і адміністратора, але більшою мірою вона схильна до агітаторства, ніж адміністраторства.

Тимошенко можна охарактеризувати за допомогою ще кількох моделей, запропонованих Маргарет Дж. Херманн.

Дослідниця виокремила та охарактеризувала чотири моделі політичного лідерства: лідера-прапороносця, якого відрізняє власне бачення дійсності, заради здійснення якої він нерідко прагне змінити політичну систему; служителя, що прагне виступати в ролі виразника інтересів своїх прихильників, він орієнтується на очікування та потреби їхніх виборців; лідера-торговця, в якого прихильники «купають» його плани або ідеї, та залучаються до їх здійснення та лідера-пожежника, що займається «гасінням пожеж», тобто реагує на ті проблеми, які є важливими для його прихильників.

Проаналізувавши політичну кар'єру Ю. Тимошенко, варто зазначити, що лідерка завжди прагне змін в політичній системі нашої країни, при цьому зазвичай була в опозиції, тому коли йдеться про лідера «Батьківщини», франківське «вічний революціонер» доцільніше перефразувати на «вічний опозиціонер» [34]. Системне опонування владі – її природна стихія, в якій Юлія Володимирівна вміє не просто добиватися результатів, а й роками утримувати їх за собою, а це характеризує її як лідера - прапороносця.

Вперше, Тимошенко опозиціонувала другому президентові України Л. Кучмі, який у 2001 році відправив Тимошенко у відставку. Тож політик стала ініціаторкою створення Форуму національного порятунку – громадського об'єднання, яке мало за мету усунути від влади його режим.

Однією з головних цілей руху було істотне обмеження повноважень президента за рахунок "перерозподілу влади у трикутнику парламент-президент-уряд". Опозиція, в тому числі і Юлія Тимошенко, мали намір ініціювати у Верховній Раді процедуру імпічменту Кучми. Тому Форум розпочав консультації з народними депутатами, щоб набрати необхідну кількість голосів для її ініціювання. У той період Тимошенко заарештували за розкрадання (при перебуванні на посаді голови ЄЕСУ) мільярда доларів, призначених для оплати російського газу. Проте згодом суд скасував санкцію на арешт. Як наслідок, у 2001 році був створений Блок Юлії Тимошенко, який пройшов до парламенту на виборах 2002 року. Того ж року вона разом з іншими опозиціонерами вона очолювала акцію "Повстань, Україно!", спрямовану на опір режиму Кучми.

Створивши Форум національного порятунку, лідерка зробила перший крок для того щоб внести певні зміни до політичної системи, а саме подолати авторитаризм, який будувала тогочасна влада.

Вже пізніше, у 2004 році, партії "Наша Україна" під керівництвом Ющенка та БЮТ утворили коаліцію "Сила народу". Тоді Ющенко пообіцяв призначити Тимошенко прем'єр-міністром у разі його перемоги на президентських виборах. В результаті повторного голосування у другому турі виборів він переміг, тому у 2005 році Тимошенко стала прем'єр-міністром України.

Проте через кілька місяців В. Ющенко відправив її уряд у відставку. На думку лідерки, президент це зробив під впливом оточення, "щоб відвернути увагу від звинувачень його оточення в корупції", а також тому, що рейтинг Тимошенко перевищив популярність президента.

Однак В. Ющенко заявив: "Причиною цього стало нерозуміння значимості державних інтересів. Невміння працювати виключно на громадянина та державу як найвища преференція для державного службовця. На перший план виконавчої

системи влади став як піар себе, чи політичної сили, чи піар політичної позиції" [13].

Юлія Володимирівна вдруге за свою політичну кар'єру переходить в опозицію. А наступного року БЮТ пройшов до парламенту. Проте, в результаті політичних інтриг за повноваження були зруйновані домовленості про створення Коаліції демократичних сил. У 2006 році в опозицію перейшов весь БЮТ.

Як наслідок, Ю. Тимошенко зібрала в Києві мітинг, на якому звучали заклики до Ющенка розпустити Верховну Раду й призначити перевибори. Він погодився та видав відповідний указ. Після перевиборів БЮТ знову пройшов до парламенту і в 2007 році лідерка повернулася на посаду прем'єр-міністра, утримавши свою позицію аж до 2010 року, попри вельми напружені стосунки з президентом. Конфлікт між ними, надовго загнавши українську політику у глухий кут, став на заваді демократичним реформам.

Конкуруючи з Віктором Януковичем на президентських виборах 2010 року, Тимошенко з невеликим відривом програла. Проти неї відкрили декілька кримінальних справ. Згодом заарештували в залі суду "за висміювання судового процесу".

Ув'язнення Тимошенко розкололо українське суспільство. За її справою пильно стежили на Заході, вважаючи прикладом вибіркового правосуддя і політичних репресій. Перебуваючи у в'язниці, вона кілька разів оголошувала голодування на знак протесту проти політично мотивованого переслідування, а згодом проти фальсифікацій під час жовтневих парламентських виборів 2012 року. Від перших тижнів тюремного ув'язнення скаржилася на погіршення стану здоров'я. Заявивши, що від болю в спині вона нездатна рухатися, Тимошенко відмовилася приходити на судові засідання і скаржилася на фізичне насильство. Висловлюючи побоювання за своє життя, відмовилася від медичних послуг української пенітенціарної системи і попросила Захід про незалежне медичне обстеження. В лютому 2012 року троє канадських і двоє німецьких лікарів, яким дозволили оглянути Тимошенко, повідомили, що вона є тяжко хворою і потребує спеціального лікування, яке неможливо надати в колонії

суворого режиму. Коли в інтернет потрапили знімки синців Тимошенко, влада влаштувала витік записів внутрішнього відеоспостереження. На них видно, що ув'язнена лідерка опозиції, яка стверджує, нібито тяжко хвора, жваво пересувається камерою і обіймається зі своїм адвокатом. Відеозаписи показали на національному телебаченні, Юлія Володимирівна назвала їх сфальсифікованими. Своєю чергою, її родичі та політичні союзники звернулися до Заходу із заявою, що постійне відеоспостереження порушує недоторканність приватного життя і є формою політичного переслідування [13].

Отож можна стверджувати, що Ю. Тимошенко втретє з'явилася в українській політиці, як опозиціонер, але цього разу ув'язнений. Фізичний стан і проблеми здоров'я, мінливі симптоми та суперечливі діагнози засудженої обговорювали українські та західні медики, юристи, політики і журналісти. Тогочасний образ лідерки втілює не лише стан політичної опозиції, а й загальний стан українського суспільства – всього українського народу в полоні злочинного режиму президента Януковича. Як би парадоксально це не звучало, але ув'язнення за часів президентства В. Януковича зіграло їй на руку. Тепер, коли його визнано зрадником України, лицеміром, Юлію Володимирівну, вочевидь, багато сприймає як "жертву режиму, котра не зламалася". І хоча період президентства Януковича став не кращим періодом в житті та кар'єрі Тимошенко, після того, як Європарламент визнав її ув'язнення політичним переслідуванням, вона отримала змогу повернутися до звичного всім амплуа героїні, яка бореться за правду та справедливість, що характеризує її як лідера – прапорonoсця.

Образ служителя намагаються привласнити більшість сучасних політиків, Юлія Тимошенко не є виключенням, однак виникає питання чи виконує завдання, що поставила перед собою політик? Виражає інтереси своїх виборців?

У дослідженні, проведеному аналітичним порталом «Слово і діло», виявлено, що рівень відповідальності Юлії Тимошенко складає 27%. З всієї кількості обіцянок – 289, виконано лише 79, у процесі – 115, не виконаних – 95

обіцянок. Таким чином, можна сказати, що Юлія Володимирівна фрагментарно виражає інтереси свого електорату.

В передвиборчих програмах Ю. Тимошенко зазвичай реагує на проблеми, що є досить важливими для цільових аудиторій, шукає недоліки у владі критикує її та намагається дещо виправити, що характеризує її як лідера – пожежника. Як наслідок, виникає питання чи послідовна вона у своїх обіцянках, чи змінює їх від кампанії до кампанії, підлаштовуючись під настрої електорату? Спираючись на дослідження спецпроекту "Вибори вибори" спільно з громадською організацією "Центр.ЮА", ми намагатимемось дати відповідь на це запитання. У вищезгаданому дослідженні порівнювали передвиборчі програми лідерки за різні роки відповідно до таких критеріїв: "Геополітичний вектор країни", "Національна безпека та територіальна цілісність", "Розвиток сектора безпеки й оборони", "Розподіл повноважень між гілками влади", "Забезпечення прав людини", "Енергетична політика", "Соціально-економічна політика". Однак, ми обрали як найбільш важливі, на мою думку, перші два.

Щодо геополітичного вектору країни, то протягом усієї кар'єри в політиці Юлія Тимошенко всіляко уникала висловлення позиції щодо участі України у військово-політичних альянсах. У президентській програмі 2010 року вона обіцяла: "Приєднання України до будь-яких систем колективної безпеки вирішуватиметься лише на референдумі".

Надалі Юлія Володимирівна ще обережніше ставиться до цієї теми і взагалі не згадує у програмі про наміри інтегрувати Україну в НАТО чи інші військові блоки.

Інша справа – членство у Європейському Союзі, цей вектор вона тривалий час вважала пріоритетом. "Коли ми побудуємо Європу в Україні, Україна стане членом Європейського Союзу", зазначається у програмі Тимошенко 2010 року.

У 2014-му Юлія Володимирівна більш конкретна, у її плани входить: "Підписати вже до кінця 2014 року в повному обсязі угоду про асоціацію України з Європейським Союзом" та "Домогтися членства України в Європейському Союзі у найкоротші терміни".

Проте у програмі 2019 р. на диво жодних згадок про її ставлення до членства в ЄС та НАТО немає. Лише загальні фрази про те, що "Україна зможе стати процвітаючою потужною європейською країною", "За п'ять років ми піднімемо заробітні плати освітян... до європейського рівня" тощо.

З Росією – ще до війни – Юлія Тимошенко хотіла дружити. У 2010 вона планувала, що в основу відносин з РФ та іншими країнами СНД буде покладено "потенціал існуючої кооперації та взаємовигідного економічного співробітництва".

У 2014 – риторика кардинально інша: кандидатка визнає військову агресію сусідів і пропонує "ліквідувати всі елементи залежності України від Росії – енергетичної, економічної, інформаційної". Водночас Тимошенко виступала за побудову дружніх відносин з непутінською, демократичною Росією.

Нині Юлія Володимирівна обіцяє притягти Росію до відповідальності за збройну агресію проти України та отримати від неї відшкодування збитків, завданих війною людям, бізнесу і державі.

Іншим критерієм є національна безпека та територіальна цілісність. Позиція Тимошенко щодо звільнення тимчасово окупованого Донбасу і Криму за останні п'ять років помітно радикалізувалася.

На попередніх виборах вона хотіла звільнити їх за допомогою міжнародних судів і співпраці з демократичними силами Росії. Окремим пунктом у програмі за 2014 рік було виділено, що Крим – це Україна і півострів треба звільнити від російської окупації.

У 2019 році Тимошенко обіцяє добитись виконання Будапештського меморандуму та провести вже військово-дипломатичне звільнення окупованих територій. Для цього вона готова йти у "дипломатичний наступ" і заявляє, що має свій власний план паралельного звільнення територій і реінтеграції їхнього населення, щоправда, який саме – не уточнює.

"Нашою командою розроблено українську програму реінтеграції Криму і Донбасу, що є альтернативою сьогоднішній "мінській формулі". Головне завдання цієї програми – зруйнувати стіну страху, нерозуміння і ненависті, яка

штучно зводиться між Україною і окупованими територіями. Головне завдання цієї програми – вивести мільйони людей зі стану стресу", - зазначається у "Новому курсі".

Передвиборчі обіцянки Юлії Тимошенко, як і більшості українських політиків, перманентно змінювалися під впливом уподобань її виборців. Загалом очевидно, що вона добре вміє адаптуватися під реалії сьогодення і завжди готова запропонувати виборцям те, що вони хочуть почути. На мою думку, це характеризує її як лідера – пожежника.

Отже, на мою думку, образ Юлії Володимирівни можна трактувати моделями лідера – прапороносця, адже протягом всієї політичної кар'єри лідерка має власне бачення дійсності та задля його втілення намагається вносити зміни до політичної системи нашої країни; служителя, тому що, Ю. Тимошенко орієнтується на очікування та потреби своїх виборців, але як було вже зазначено, виражає інтереси свого електорату лише частково; лідера – пожежника, адже в передвиборчих програмах вона зазвичай реагує на проблеми, що є досить важливими для цільових аудиторій, добре вміє адаптуватися до політичного середовища і завжди готова запропонувати виборцям саме те, чого вони очікують.

Підсумовуючи все вище сказане, зазначимо, що політичний лідер не може використовувати якусь одну модель у чистому вигляді. Вони застосовуються в різному порядку та можуть поєднуватись між собою. Саме тому, проаналізувавши образ Юлії Тимошенко через призму класичних моделей політичного лідерства за Г. Ласвелом та Маргарет Дж. Херманн можна зробити висновок, що їй властиві характеристики агітатора та адміністратора, а також прапороносця, служителя та лідера – пожежника.

2.2 Моделі жіночого політичного лідерства в образі Юлії Тимошенко

Нині політика стала дуже жорсткою і силовою справою, тому побутує думка про необхідність приходу жінок у політику, що пом'якшить агресивне вирішення проблем суспільства. До жінок пред'являють завищені вимоги й очікування, особливо, якщо вони мають інтерес до «жорстких» і престижних

сфер – Міністерства фінансів, економіки, паливно-енергетичних ресурсів, і політика не є виключенням.

Науковцями О. Ярош та Уімет Анн в ході проведення дослідження щодо виборчого законодавства України, виведено такі результати щодо перешкод входження у політику, що постають перед жінками:

- брак часу та підтримки в колі родини;
- корумпованість політиків, через яку населення з підозрою ставиться до громадської активності;
- замкнуті кола осіб (переважно чоловічі), які приймають участь у вирішенні важливих питань;
- домінування чоловіків у політичних партії та профспілках;
- сприйняття жінок як маріонеток або обслуговування для політичних цілей, які визначають чоловіки;
- необґрунтовано образливий підхід ЗМІ до образу жінок-політиків; брак мотивації до залучення молодих людей в політику та ін. [34].

І для того, щоб певною мірою дослідити та описати такі явища та проблеми, сучасні дослідники застосовують концепції жіночого лідерства, серед них концепції андрогінії та гендерного потоку.

Концепція гендерного потоку, запропонована Б. Гутек, припускає, що фактор статі є найголовнішим, він перевищує навіть лідерські якості. Як наслідок, виникає так званий гендерний ефект. Відповідно до цієї концепції, сприйняття лідера залежить, насамперед, від його статі.

Як наслідок, коли жінка стає успішним та відомим політиком, досить часто при її змалюванні нівелюються її досягнення у політичній сфері, натомість звертається увага на її жіночі особистісні риси. Доказом цього може бути цілий спектр образів, що приписувалися на сторінках періодики досить популярній в останні роки політичині – Юлії Тимошенко. Її войовничу жіночність називали по-різному: Залізна Леді, Амазонка, Принцеса-Воїн, Революційна Принцеса, Залізний Ангел, Самурай у Спідниці, Українська Маріанна – і це ще далеко не повний перелік [18]. Журналісти оцінюють зазвичай одну із якостей особистості,

причому, як правило, акцент роблять не на досягненнях та ролі в суспільному житті держави, а на якихось елементах зовнішності або поведінки пані Тимошенко.

Щодо теорії андрогінії, то ідея полягає в певному поєднанні в образі жінки-політика як жіночих, так і чоловічих особистісних рис. В даному напрямку працювали Дж. Спенс та С. Бем. Перша розглядає андрогінність як поєднання показників високої маскулінності і високої фемінності, інша представляє її як баланс між маскулінністю та фемінністю. Однак дані теорії мають значні обмеження. Так, у суспільстві маскулінність має більшу перевагу, ніж фемінність, тому багато жінок прагнуть демонструвати саме маскулінну поведінку.

Таким чином, вимоги до жінки-політика в суспільстві досить суперечливі. З одного боку, вона має добитися визнання, з іншого наявними мають бути такі якості і риси вдачі, котрі відбиваються в манері поведінки, як наполегливість, упертість і стійкість, що у суспільстві вважаються «не жіночими».

Як наслідок, більшість науковців вважають, що жінка-політик повинна бути маскулінною для того, щоб утвердитись у політиці та вести діалог із чоловіками-політиками на рівних.

Саме тому, на мою думку, Ю. Тимошенко підібрали образ “професіонала своєї справи”. Його вона неухильно намагається дотримуватися. Основними характеристиками такого образу є комунікативні здібності, також, лідерка вміє керувати своїми емоціями, Юлія Володимирівна стежить за тим, що вона має говорити. Весь план її дій, імідж детально прописані – вона не імпровізує і не виявляє слабкості. Можливо, саме тому лідерку вже встигли охрестити “залізною леді” та “чоловіком у спідниці”.

У своїй політичній кар’єрі ця жінка переміряла і перепробувала силу-силенну іміджів у пошуках такого, який би надавав найвищий ККД на практиці.

Спочатку, щоб закріпитись у великій політиці, Тимошенко за допомогою ділових костюмів доводила, що вона справжня бізнес-леді і серйозний гравець на цьому політичному полі. Проте наприкінці 1990-х, коли вона стала помітною

фігурою на українському політичному Олімпі, в її образі проступили риси Мавки – доволі відкритий одяг світлих барв, незмінна усмішка, природне довге розпущене волосся. Під час передвиборчої кампанії 2002 вона змінюється до невпізнання за допомогою накладної коси. Ця традиційна зачіска заміжньої жінки-молодиці вкупі з суворими темними закритими костюмами вмить перетворює її на Берегиню – рішучого і суворого, але водночас мудрого, досвіченого, турботливого і справедливого Матріарха. Материнські імплікації збереглись в риториці Тимошенко навіть тоді, коли тимчасово зникла її коса. У буремні дні Помаранчевої Революції простоволосою зверталась вона до своєї великої родини-нації, уособленням якої став Майдан - „рідні мої” (на відміну від, скажімо, Ющенкового „дорогі друзі”) [18].

Треба визнати, що Юлія Тимошенко не цуралася й інших стереотипних жіночих образів, ефективно використовуючи їх відповідно до ситуації. Наприклад, під час її арешту у 2002, негайно з’явилися листівки та буклети, що представляли її в образі жінки-жерви, мучениці (один з них навіть називався „Терновий вінок”!) Політична реклама порівнює її також з Жанною д’Арк чи французькою Маріанною. Вже у ході президентських виборів 2004 року Юлія Тимошенко опановує імідж революціонерки (відповідно – чорне шкіряне вбрання), відтак її порівнюють уже з образом знаної картини Делакруа „Свобода, що веде народ”. Однак від свого національного колориту вона не відмовляється. Згодом лідерку революційного народу починають називати Богинею-Берегинею Революції.

Після програшу на президентських виборах 2010 року та ув’язнення Юлія Тимошенко повертається до образу жінки – мучениці, ув’язненого опозиціонера, жертви авторитарного режиму. Як наслідок, на президентських виборах 2014 року позиціонує себе із сильним лідером, адже вона змогла протистояти режиму В. Януковича. І вже через декілька років її образ кардинально змінюється, вона розпускає косу, підкреслює її окулярами, що створює образ стриманої, рішучої та сучасної жінки – політика, яка вкотре готова очолити країну.

Гіпер – жіночний стиль одягу, що його вперто демонструє Юлія Тимошенко – це, здається, не що інше, як чудовий політичний камуфляж. Зовнішні атрибути фемінності (шпильки, рюшки, кружева, рукави-ліхтарики, тощо) покликані компенсувати такий відверто маскулінний, жорсткий стиль управління залізної леді. За допомогою такого елегантного милого образу Юлії Тимошенко вдається краще маніпулювати як іншими політиками так і електоратом.

Жіночі стратегії у політиці – річ не нова, тому Юлія Тимошенко демонструє їх у класичному виконанні. Однак сама вона аж ніяк не вважає себе представницею жіночих інтересів у політиці. Якраз навпаки: при кожній нагоді вона заперечує будь-який зв'язок з жіночим рухом чи фемінізмом.

Важливо також зазначити, що образ Юлії Тимошенко не можна назвати суто жіночим. Яким би не було ставлення до неї у різних представників населення, але однозначно її не можна назвати слабкою, безхарактерною та непринциповою.

Навпаки, це приклад надзвичайно сміливої, рішучої, вольової жінки. Її імідж — це «вічний опозиціонер», бунтар, революціонер, рятівник батьківщини. В описі результатів проведеного авторського емпіричного дослідження уявлень про політиків, зазначаються такі ключові слова у сприйнятті Юлії Тимошенко: «високоморальна жінка-лідер» («чесна», «викликає довіру», «поважає думку інших», «відповідальна», «справедлива», «авторитетна для мене», «вміє вирішувати проблеми»), або ж «сильна ефективна жінка-лідер» («сильна», «смілива», «досвідчена», «працелюбна») [27].

Отже, на відміну від інших політиків Юлія Тимошенко має складний багатшаровий образ. Вона вміє правильно подати себе, адже політтехнологи пропонують до її образу свідомо вводити певні чоловічі риси, тому Юлія Володимирівна позиціонує себе із сильним політичним лідером, що зможе врятувати країну, одночасно вона не відходить від певних жіночих особистісних рис, хоч і конструювання такого образу представляє собою довготривалий та складний процес. Складним є те, що з одного боку, Ю. Тимошенко повинна вміти

втримувати накладений вторинний імідж, щоб не втратити владного пріоритету, а з іншого – проявляти власну природність для підтримки орієнтиру в електораті. Таким чином образ Юлії Тимошенко, можна розглядати через призму поєднаних між собою концепцій гендерного потоку та андрогінії.

Сьогодні безліч дослідників політичної сфери наголошують на тому, що світ політики належить чоловікам і, з точки зору символічного співвідношення сил, жінки займають в ньому позицію «домінованих». Водночас, як би парадоксально це не було, жіночі образи, виникнення яких часто пов'язане з процесами символізації та міфологізації, займають у політичній сфері позиції кількісно домінуючих. Так, їх часто використовують для відображення абстрактних ідей, таких як: Батьківщина, Справедливість, Свобода тощо. Крім того, політиціні породили безліч стереотипів, часто культурно маркованих, типу «Залізна леді» чи «Мадонна» [48].

Для того, щоб певною мірою узагальнити безліч образів та стереотипів жіночого політичного лідерства, створюється концепція токенізму. Її Автор Р. Кентер вважає, що значний вплив на групову динаміку здійснює пропорція представників різних категорій (у нашому випадку – за статевою ознакою) у групі. Члени групи, що є більшістю, були названі домінантами, а меншість – «токенами» (символами). Згодом, К. Бартол і Д. Мартін виділяють чотири таких рольових поділи, які впливають на визначення жіночого лідерства: 1) «матері» – від якої чекають лише емоційної підтримки, а не ділової діяльності; 2) «спокусниці» для начальника, яка передусім викликає обурення в чоловіків – колег; 3) «іграшки, талісмана» – милої, але не ділової жінки, яка приносить удачу; 4) «залізної леді», що володіє нежіночою жорсткістю, як наслідок вона є найбільш ізольованою від груп.

Аналогічно, у своїй роботі «Жінки. Неможливість влади» М. Бертіні говорить про п'ять жіночих образів, а саме: Егерія, Муза, Мадонна, Пасіонарія та, звичайно ж, Мати. На думку цієї французької дослідниці, дії жінок у соціальній та політичній сфері часто відрізняються від обраних чоловіками моделей, внаслідок чого для опису жінки звертаються переважно до вже

існуючих образів, нехтуючи багатогранністю їх особистостей. Таким чином, ми можемо вести мову про існування певних універсальних категорій для опису жінок, в тому числі і в політичному житті [48].

Неодноразово Юлія Володимирівна приміряє на себе вище згадані образи, адже позиціонування себе як турботливої матері, зразкової та вірної дружини додає балів до політичного рейтингу та значно покращує імідж. Отож, спробуємо проаналізувати деякі образи що були так чи інакше застосовані для характеристики Ю. Тимошенко.

Деякі дослідники вважають, що імідж лідерки ґрунтується на архетипі матері. Його підґрунтя в створеному образі вбачають через гендерну приналежність політика. Наприклад, у статі Л. Кочубей та К. Меркотан читаємо: «Інший архетип — матері, жінки, захисниці, втілений в одному слові «Вона», виявився вдалою знахідкою». Або «Технологи Юлії Тимошенко до потужного архетипу матері додали етнічної забарвленості: традиційну для української народної культури зачіску та коралі, вишиті орнаменти, етностилізований одяг» [48]. Дійсно, протягом майже усієї політичної кар'єри жінки, технологи звертаються до найпотужнішого архетипу українського народу — архетипу матері-України. Такі зв'язки й пояснювати не треба, адже й так усе зрозуміло: Тимошенко — Україна, й одна без іншої не можлива. Таке неординарне застосування образу матері, можна пояснити об'єктивними факторами, а саме тим, що Юлія Володимирівна вийшла на політичну сцену в той час, коли її єдина дочка вже була дорослою. Також цей образ використовувався журналістами для опису її стосунків з Президентом України 2005 -2010 р. р. В. А. Ющенком.

Наступний образ — егерії. Він був центральним елементом українського та іноземного медійного дискурсу щодо жінки-політика та неодмінно відсилає нас до подій «Помаранчевої революції», у яких пані Тимошенко виступила в ролі егерії, тобто радниці та натхненниці, Віктора Ющенка.

Знаковим для лідера «Батьківщини», є образ пасіонарії, але він не так застосовувався в українських медіа, як на закордонних шпальтах. Серед істинно жіночих образів він займає особливе місце. Даний термін, запозичений з

іспанської мови, і вживається для позначення «жінки-борця, що подеколи нестримно та показово виступає на захист певної політичної справи». Етимологія цього слова відносить нас до поняття пристрасі, тому ми можемо визначити пасіонарію як особу, чийми діями керують почуття. Це, перш за все, жінка, яка вирізняється своєю красномовністю. Тому на мою думку, такий образ є навіть центральним для лідерки, адже ораторське мистецтво та емоційність це невід’ємна характеристика Юлії Володимирівни.

Досить поширеним образом для характеристики жінки та її діяльності є образ музи. Він зароджується в Античній Греції та є символом натхнення. На думку Марі-Жозеф Бертіні, в наш час образ музи продовжує активно використовуватися журналістами як символ пасивності чи нездатності жінки до дії, творчості та показує, що творчий порив їм невідомий. Важливо зазначити, що по відношенню до Ю. Тимошенко даний образ не застосовувався. Це пояснюється, в першу чергу, тим, що образ музи є повною протилежністю до іміджу молодої, енергійної, активної та ініціативної жінки, який прагне створити собі лідерка.

Образ мадонни не досить часто використовувався журналістами для характеристики Юлії Володимирівни. Етимологія цієї власної назви відома: вона походить з італійської мови, де словосполучення «mia donna» колись використовувалось при звертанні до жінок з вищих класів суспільства. З часом два слова злилися і вираз перетворився на Madonna, тобто Мати Ісуса. Італійські митці почали використовувати його у назвах своїх творів, де була зображена Діва Марія, внаслідок чого образ Мадонни почав асоціюватися з чимось божественним та містичним. Сьогодні Мадонна є символом непорочності та, крім того, жіночності та материнства. Однак, на мою думку, такий образ застосовувався політиком лише для зовнішнього вигляду, де Юлія Тимошенко порівнюється з Мадонною задля отримання ефекту контрасту. Так, зовнішній вигляд лідера «Батьківщини» співвідноситься з її якостями, адже під виглядом мадонни, знаходиться сильний характер. Таким чином, образ слов'янської мадонни супроводжується посиланнями на чоловічі якості жінки - політика.

Досить часто пані Тимошенко називають Українською Жанною д'Арк, порівнюючи її з однією із трьох хранительок Франції, та однією з емблематичних, чи то навіть міфічних, фігур французької історії. Це також одна з ключових фігур, що використовуються нею для побудови власного образу. Посилання на Жанну д'Арк дозволяють стверджувати, що найбільш важливим для «української Жанни» є патріотичний бік історії Орлеанської діви.

Останнім часом, лідерка приміряє на себе образ зразкової дружини. Досить цікавим є те, що досить довгий час вона не згадувала про своє сімейне життя, намагалась уникнути запитань про свою родину. Однак, під час передвиборної гонки майже на всіх інтерв'ю Ю. Тимошенко з'являлась із своїм чоловіком, розповідала про довге та щасливе подружнє життя. Загалом тема подружньої підтримки відомих політиків світу є невичерпною. У практиці демократичних країн досвід винесення на перший план дружин та чоловіків кандидатів стало невід'ємною частиною будь-якої успішної виборчої кампанії. Тому, можна припустити що це тимчасовий образ, що характеризує Юлію Володимирівну.

Отже, кожна людина підвладна власним стереотипам, які сформовані під впливом етнічних, національних, культурних особливостей. В залежності від них формується уявлення про розподіл суспільних і владних ролей. Лідерські якості звичайно не залежать від статті. Залучення жіноцтва до суспільно-політичних процесів і вирішення важливих державних проблем передбачає особисте бажання займатися цим видом діяльності. Проте, якщо жінка – політик правильно застосовує певні, навіть і стереотипні образи це може призвести до створення позитивного іміджу та підвищення рейтингу, яскравим прикладом цього є Юлія Володимирівна.

Підсумовуюче все вище вказане можна зробити висновок, що Юлія Тимошенко має складний багатошаровий образ, тому аналізуючи його через призму гендерних моделей політичного лідерства можна сказати про поєднанні в ньому концепції гендерного потоку та андрогінії, адже під досить жіночим та милим зовнішнім виглядом лідерки, знаходиться сильний та вольовий характер. Тобто політтехнологи конструюють її образ сильного політичного лідера, не

відходячи від певних жіночих особистісних рис. Також слід зазначити що лідерка застосовує певні образи матері України, вірної дружини та ін., що призводить до створення позитивного іміджу та до підвищення її рейтингу. Саме це дозволяє стверджувати що при характеристиці Ю. Тимошенко доречно була застосована концепція токенізму.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРИЧИНИ ПРОГРАШУ

Ю. ТИМОШЕНКО НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2019 РОКУ

3.1 Особливості стратегії та причини програшу Ю. Тимошенко на президентських виборах 2019 року

Юлія Тимошенко є досить цікавою політичною постаттю. Впродовж довгого часу вона залишається одним з найвідоміших та найвпливовіших політиків України. Протягом політичної кар'єри вона не припиняє своєї політичної діяльності, намагаючись не відходити від вдало створеного образу героя-захисника, котрий бореться зі злом та несправедливістю. Гострий розум, розвинена інтуїція, уміння підбирати своє оточення, жіноча чарівність і шарм, помножені на сильне бажання сконцентрувати в своїх руках владу, вже втретє, вивели її в число найбільш серйозних претендентів на найвищу владу в Україні.

Впродовж передвиборчої кампанії політикиня застосовувала поєднані між собою моделі політичного лідерства, а саме:

- агітатора, оскільки вона намагалась в публічних виступах привернути увагу суспільства за допомогою свого нового іміджу, прагнучи завоювати авторитет та залучитися підтримкою електорату;
- адміністратора, адже Ю. Тимошенко на президентських виборах постає перед нами досить врівноваженою, рішучою, проте готовою йти на компроміси, вона досить вдало вміє управляти емоціями інших і приховувати власні.

Образ політикині також розкривається за допомогою моделей лідерів служителя та пожежника як таких, що демонструють реагування на проблеми, досить важливі для цільових аудиторій, вміють адаптуватися до політичного середовища і пропонувати виборцям саме те, чого вони очікують.

Нам хочеться наголосити на тому, що лідерка має складний багатошаровий образ, адже її жіночі особистісні риси та гіпер-жіночий зовнішній вигляд компенсуються відверто маскулінным, жорстким стилем управління залізної леді. Однак, вище вказані сильні сторони Юлії Володимирівни не допомогли їй перемогти на президентських виборах 2019 року. Адже лідерка отримала

підтримку 13,4 % співвітчизників і зайняла третє місце серед інших кандидатів. Тому варто проаналізувати імідж, стратегію та, зрештою, причини її програшу.

Зовнішній вигляд політикині з початком виборчих перегонів привернув увагу всієї країни. Багато років лідерка "Батьківщини" то заплітала, то розплітала свою фірмову косу, але на цей раз вона не тільки розпустила волосся та випрямила його, але й підкреслила новий образ строгими окулярами. Це говорить нам про серйозність та рішучість її намірів, адже для неї зовнішній вигляд – це не просто композиція одягу, зачіски і макіяжу, які їй пасують за типом обличчя чи фігури. Це політичне послання, політичний меседж, оскільки кожний образ Юлії Володимирівни – це повідомлення. Вона з ним експериментує дуже ретельно, продумано, зважено, коли кожна найдрібніша деталь виявляється на своєму місці.

Коса – це був, напевно, найбільш іконічний його варіант, який досі зберігається у пам'яті багатьох співвітчизників. Однак, вона не може носити цей образ вічно, тому що все-таки він вже не відповідає її віковим характеристикам, а отже змінюючи його вона привертає додаткову увагу, провокує обговорення, що вкрай важливо для неї. За канонами зовнішнього вигляду жінки-політикині розпущене волосся взагалі неприпустиме як таке, тобто тут спостерігається вихід за рамки – і він навмисний.

Однак, Ю. Тимошенко не лише починає виглядати по – новому, вона оновлює та розширює термінологію у своїх виступах, що призводить до певної невідповідності між трансльованими нею меседжами і запитами її ядерного електорату. Щоправда тут варто зазначити, що кандидат, котрий претендує на загальнонаціональну підтримку, змушений працювати не тільки з лояльними виборцями, а й з усіма іншими групами задля розширення власної цільової аудиторії, зокрема залучення підтримки молоді. А це вимагало розширення лексики та програмного діапазону.

Щодо політичної реклами варто зазначити її призначення як «емоційної конституції партії», котра вказує на те, за що бореться лідер [2]. Рекламні повідомлення Ю. Тимошенко зазвичай кон'юнктурні, вони відповідають на

поточний запит суспільства, визначений через фокус-групи, соціопитування, інтуїтивні відчуття. Останні особливо важливі, адже Юлія Володимирівна тонко відчуває потреби людей, вона в цьому сенсі дуже досвідчений і талановитий політик.

Спираючись на узагальнену інформацію, у програмі «Новий курс» лідерка висвітлює такі основні цінності, як мир і безпека, народна конституція та економіка, соціальні умови життя та європейський напрямок розвитку держави тощо. Вона обіцяє притягти Росію до відповідальності за збройну агресію проти України та отримати від неї відшкодування збитків, завданих війною людям, бізнесу і державі; забезпечити виконання Будапештського меморандуму та провести вже військово-дипломатичне звільнення окупованих територій. Для цього Ю. Тимошенко готова йти у "дипломатичний наступ" і заявляє, що має свій власний план паралельної деокупації і реінтеграції населення, щоправда без уточнення.

Ще однією особливістю її передвиборчої програми є запровадження нового контракту на службу в Збройних Силах, який розроблявся на основі пропозицій самих військовослужбовців. Його важливою частиною вбачається «затверджений законом мотиваційний пакет, що включає гарантоване забезпечення житлом, безоплатним медичним обслуговуванням, гідним пенсійним страхуванням та інші важливі питання, а також додаткові пільги для учасників бойових дій та членів їхніх родин» [2].

Не обійшлося у "Новому курсі" й без «фірмової» обіцянки Ю. Тимошенко знизити тарифи. Вона стверджує, що у перший місяць роботи нового президента будуть зменшені ціни на газ у 2 рази, а отже і тарифи на тепло і гарячу воду [2]. Зробити це планується за допомогою реформування НАК "Нафтогаз України" та скасування державного регулювання ціни на газ. Лідерка запевняє, що можливість такого зниження прорахована фахівцями і підкріплена цифрами, але конкретних механізмів не називає, адже теоретично така функція не входить у повноваження президента. Експерти ЦЕС наголошують, що такі наміри Ю.

Тимошенко матимуть негативний вплив на економіку, який складно спрогнозувати.

Варто зазначити, що у «Новому курсі» лідерка "Батьківщини" пропонує «політику турботи», і при цьому транслює материнський архетип. Якщо дивитися її ролики, то можна помітити образ мудрої порадиці, наставниці, матері, яка може допомогти. Так, у ролику "Розмова з країною" ми можемо спостерігати вдале поєднання слів «Україна – мати, я – мати, а ви – мої діти», тобто відтворення архетипу страждаючої матері, що хвилюється за державу [25].

Аналізуючи стратегію кандидатки в президенти, слід зазначити, що Ю. Тимошенко позиціонує себе як реальну опозицію Петру Порошенку і, водночас, як політика, який вже був при владі та має певні успіхи та здобутки. Політтехнологи створили її цілісний образ – вона повинна транслювати впевненість і поводитися не просто як лідер рейтингів, а як справжній майбутній президент. Їй радили менше згадувати та критикувати чинну владу, а більше розповідати, що вона планує змінити після перемоги, демонструвати знання та досвід. Як наслідок, під час виступу політик демонструвала вдячність своїм прихильникам за те, що не зрадили її, а акценти промови змістила зі "зубожіння" на обіцянки покращити життя українців.

Дослідивши імідж та стратегію Юлії Володимирівни, можна перейти до аналізу основних чинників її програшу на президентських виборах. Однією з найбільш вагомих, на мою думку, причин є ранній початок активної виборчої кампанії, яку вона розпочала ще в червні 2018 року. Фактичним початком передвиборчої боротьби став перший форум "Нового курсу" у Києві, де Ю. Тимошенко розповідала членам "Батьківщини", молодим політикам, громадським активістам, експертам про бажання змінити Конституцію, висловлюючи впевненість, що одразу після обрання президентом вона запровадить посаду канцлера.

Впродовж літа кандидатка продовжувала говорити про "Новий курс". В кінцевому результаті це дало свої плоди – підтримки лідерки "Батьківщини" припав на жовтень-листопад 2018 року. Тоді за неї готові були голосувати 20-

21% українців [2]. Однак зрештою виявилось, що починати кампанію за 10 місяців до виборів все ж зарано. Вже з грудня її рейтинг поступово почав спадати, після чого в команді кандидатки пояснили, що запропонували «Новий курс» завчасно, щоб знизити рівень антирейтингу та зацікавити виборців, що не планували голосувати за неї, але готові підтримати програму Ю. Тимошенко.

Не менш важливою причиною програшу виявилася різка зміна образу і ставка на молодий електорат. Адже чи не найбільшою проблемою Юлії Володимирівни було обмежене електоральне поле. Впродовж всієї парламентської каденції вона займалася популізмом та критикою, а її фрази на кшталт "зубожіння" чи "геноциду українців", або "катастрофа, а не реформи" охоче сприймалися і хейтерами влади, і пенсіонерами, але найчастіше мешканцями маленьких містечок та сіл, де з нею конкурував Олег Ляшко. Влітку за Ю. Тимошенко були готові голосувати 14%, і це був максимум її можливостей. Тож, необхідно було розширювати свою електоральну базу [3].

Як наслідок, політикиня змінює образ і стиль своїх промов. На форумах "Нового курсу" вона вже грає незвичну для неї роль арбітра експертного середовища, що цитує працю Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона "Чому нації занепадають". Це певний час сприяло можливому розширенню її ядерного електорату за рахунок молоді. Однак, офіційна згода Володимира Зеленського балотуватися кандидатом на пост Президента України зруйнувала такі сподівання, оскільки виборці віком від 18 до 29 років чи не одразу переорієнтувалися на нього.

Ще одним недоліком передвиборчої стратегії, на мою думку, стало зосередження всіх ключових напрямків підготовки до виборів у руках Ю. Тимошенко. Вона координувала роботу штабу, була головним стратегом своєї кампанії, натхненником "Нового курсу". В результаті така недовіра до своєї команди зіграла з лідеркою «Батьківщини» злий жарт.

Не менш негативним чинником стала негнучкість при виборі суперника. Понад півроку Ю. Тимошенко цілеспрямовано воювала з Петром Порошенком, намагаючись зробити з нього легку мішень для другого туру та не цураючись у

публічних виступах називати його на ім'я. Більше того, вона продовжувала цілеспрямовано критикувала його навіть маючи ледь не вдвічі вищий рейтинг. Однак після Нового року політична карта стрімко змінилася і основним її конкурентом став недосвідчений Володимир Зеленський, до якого перетік її протестний електорат.

Поки Ю. Тимошенко і П. Порошенко займалися взаємопоборюванням, рейтинг В. Зеленського активно зростає попри те, що лідерка до останнього не вірила в справжність показників, майже до кінця кампанії вдаючи, що його ніби не існує і продовжуючи опонувати Петру Олексійовичу. А майбутньому президенту вдалося пов'язати їх обох як старих політиків, зробивши з них другорядних опозиціонерів. В результаті Юлія Володимирівна, яка ще в грудні була абсолютним лідером, тоді як рейтинг інших топ-кандидатів коливався на рівні 4-5 %, вже з січня 2019 року почала втрачати голоси.

За словами голови фонду «Демократичні ініціативи» Ірини Бекешкіної, її ядерний електорат – це переважно незаможні та навіть нужденні люди, для яких питання тарифів і пенсій є ключовим. Серед них старші 50 років складають його третину, а старші 60 років – 18 % [3]. Таким пересічним виборцям лідерки, які звикли "голосувати серцем" і не читають жодні програми, виявилось надто складно сприйняти "Новий курс". Адже ця передвиборча програма складається з п'яти частин: суспільний договір, новий економічний курс, екосистема життя, нова стратегія миру і нова молодіжна політика. Вказані напрямки важко згрупувати у прості гасла чи меседжі, їх сенс непросто сформулювати в одному реченні.

Зменшило шанси Ю. Тимошенко стати президентом і невдале позиціонування. Всю виборчу кампанію вона демонстративно вдавала, що вже обійняла цю посаду як доконаний факт, виголошуючи своїм виборцям "Потерпіть ще трошки". Така поведінка – стандартна рекомендація політтехнологів. Однак у ситуації, коли за рейтингами політикиня була вже не першою, а часом і не другою, ця самовпевненість грала проти неї. На тлі її

значного антирейтингу і недовіри чергове перебільшення сприймалося як маніпуляція, а простіше кажучи – брехня.

Сумнівним став і відхід від червоно-білих кольорів, з якими виборці звикли асоціювати кандидатку. Вже з вересня біло-червоні почали відбирати у П. Порошенка жовто-блакитні кольори та патріотичні меседжі, щоб асоціюватися з президентським кріслом і вивести конкурента з його території. Саме тоді з'явилися білборди лідерки "Батьківщини" з написом у новій кольоровій гамі: "Майбутнє України в ЄС, безпека України в НАТО". Барви державного прапора вона спробувала закріпити за собою. Але тут хитрість Ю. Тимошенко не спрацювала, оскільки інші білборди з нерозпізнаним написом "Змінюй" без імен і партійної атрибутики ніяк не асоціювалися з нею, хоча насправді мали стати креативною відповіддю на "Думай" від команди Петра Порошенка.

Ще одним важливим фактором провалу Юлії Тимошенко ми вважаємо проблеми в партійній структурі Батьківщини. Адже, недостатньо спрацювала регіональна мережа лідерки. По суті, ці вибори «витягувала» вона сама, не було видно активності в регіонах партійних структур, депутатських пірамід. Всі вони зіграли дуже пасивно. Адже, Юлії Володимирівні важко керувати колективом. Уже сам процес налагодження ділових контактів для неї не простий. Вона завжди заздалегідь передбачає можливі розбіжності або навіть протиставлення інтересів і відповідно до цього себе налаштовує. Їй нелегко і нудно контролювати роботу підлеглих, утримувати в порядку ділову документацію, виконувати рутинну, буденну роботу. Організація робочого процесу, створення необхідних технічних умов, умов оплати, матеріального заохочення і стимулювання - все це дається ціною неймовірних зусиль, але приносить менше, ніж скромні результати. Тому в умовах відсутності матеріального стимулу, та неефективної і низько продуктивної праці у лідерки залишається єдиний засіб для підтримки необхідного робочого тону – емоційний і адміністративний тиск.

Причиною програшу можна вважати дії технічних кандидатів проти Юлії Тимошенко. Як вже згадувалось вище, наприкінці 2018 року, політикиня намагалась скористатися ситуацією підняття тарифів і почала комплексну

рекламну кампанію, в якій обіцяла "знизити ціну на газ у 2 рази". Але цей меседж був девальвований обіцянками Сергія Капліна "знизити ціну на газ у 4 рази". Ситуація дійшла до абсурду та нейтралізувала солодку і популістичну обіцянку Ю. Тимошенко.

У січні 2019 року з'явився ще один технічний кандидат – журналістка Юлія Литвиненко. По-перше, вона теж жінка, причому з певною впізнаваністю завдяки роботі на телебаченні. По-друге, вона атакує всіх конкурентів, в тому числі й лідерку «Батьківщини», компрометуючими запитаннями на рекламних білбордах, телебаченні та в мережі Інтернет. Зокрема, активно поширюється питання Ю. Литвиненко до Юлії Володимирівни: "В 2009 році ви підписали кабальний для українців газовий контракт і збільшили вартість газу в 10 разів. Зараз обіцяєте, що знизите. Чому ви вважаєте, що заради влади можна обманювати людей?" [25].

Юрій Володимирович Тимошенко є ще одним технічним кандидатом, адже у нього те саме прізвище і по батькові, як у Юлії Тимошенко, ще й схоже написання імені. Як наслідок, він набрав 0,62 % голосів, що мали б відійти до лідерки. Певна частина бюлетенів була зіпсована саме через плутанину з прізвищами. Люди ставили помилково галочку за Юрія Тимошенка. Потім виправлялися, але вже було пізно. Загалом у першому турі, за даними ЦВК, було зіпсовано 1,18 % бюлетенів [36].

Певною мірою вплинув на рейтинг кандидатки і провал її VIP-агітаторів. Так наприкінці 2018 року заявила про підтримку лідерки співачка Анастасія Приходько, яка чи не одразу потрапила у ряд ганебних скандалів. Наприклад, під час одного з інтерв'ю на запитання про джерела доходів Юлії Володимирівни вона відповіла, що та дуже розумна, а після іншого незручного запитання взагалі пішла з прес-конференції. Не менш сумнівним виглядав інший VIP-агітатор – перший президент незалежної України Леонід Кравчук, оскільки підтримка з боку экс-соратника Віктора Медведчука, з яким у 2006 р. він разом йшов на вибори в блоці "Не так!", потенційно передбачала неоднозначні наслідки.

Ще провальнішим виглядало оголошення на форумі, де Ю. Тимошенко урочисто висунули в президенти, про її підтримку відомим письменником Пауло Коельйо, від якої той публічно відхрестився зі словами: «Я ніколи не записував жодного повідомлення з підтримкою її поточного кандидатства». Те ж саме заявив экс-генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен, оголосивши, що не підтримував жодного кандидата [12].

Зрештою, штучним і зрежисованим нам вбачається визначення на форумі одним з бійців АТО очільниці «Батьківщини» як "єдиного політичного кіборга України". Адже такі пишномовні та резонансні слова були сказані на адресу політика старої формації, яка до того ж була проти введення воєнного стану в 2014 році ("...Жоден танк не повинен виїхати з казарми, жоден солдат не повинен підняти зброю"). Не дивно, що вони викликали негативні емоції у великої кількості українців [35].

Отже, новий імідж, риторика, спроба розширення електорату, «Новий курс», зміна кольорів передвиборчої кампанії є основними особливостями лідерської стратегії Юлії Тимошенко у передвиборчій кампанії на президентських виборах у 2019 році. Основними недоліками останньої, що визначили результат перегонів не на її користь, стали, на мою думку, завчасність старту та трансляція самовпевненості, адже Ю. Тимошенко поводи́ла себе не просто як лідер рейтингів, а як справжній майбутній президент; втома українців від її довготривалої нав'язливої агітації; початок активної кампанії іншими претендентами на посаду; дії технічних кандидатів та, до певної міри, провал VIP-агітаторів.

3.2 Фактори, що вплинули на проходження партії «Батьківщина» до Верховної ради України

Попри негативні результати очільниці «Батьківщини» у виборах президента України, позачергові парламентські перегони 2019 року виявилися більш успішними. Партія отримала підтримку з боку 8,18 % співвітчизників і пройшла до Верховної ради. Виникає запитання про чинники цієї перемоги,

відповідь на яке вимагає аналізу передісторії, політичної сутності, передвиборчої стратегії та програми партії.

Почнемо з того, що партія Ю. Тимошенко на цих виборах з поміж інших стала тією, що мала найбільш тривалу історію. Адже, вона проходила до Верховної Ради України кожного разу, як брала участь у виборах. До 2019 р. була створена розгалужена партійна структура у всіх областях, містах і районах України, яка об'єднувала 250 тисяч членів. Серед них близько 110 тисяч працюють у виробничій сфері, майже 50 тисяч – у гуманітарній, 30% складає молодь, майже половину – жінки. [26] Як наслідок партія має високий рівень пізнаваності та сформоване електоральне ядро. Саме з таким бекграундом «Батьківщина» рушила на останні парламентські вибори.

На мою думку, важливо також зазначити політичну сутність партії. «Батьківщина» декларувала поєднання національних, демократичних, християнських цінностей, реформаторства, патріотизму, державної солідарності, прав і свобод громадян, поліпшення соціального захисту населення, підвищення соціальних стандартів, посилення боротьби з корупцією. Також партія виступала проти продажу і приватизації стратегічно важливих для держави об'єктів, наполягала на прийнятті законів, що забезпечують розвиток українського сільського господарства.

Головною її метою проголошувалося досягнення та удосконалення соціальної справедливості й високого рівня життя людей, а також повноправне членство України у ЄС, приведення у відповідність до європейських стандартів соціальної сфери, економіки та політичної системи. «Батьківщина» позиціонувалася як асоційований член Європейської народної партії (ЄНП) – союзу центристських та християнсько-демократичних партій континенту, стверджуючи, що в ідеологічному плані розділяє її світоглядні засади.

Щодо передвиборчої програми та стратегії, то на вибори «Батьківщина» пішла з тим самим «Новим курсом», за допомогою якого лідерка партії Юлія Тимошенко намагалася зайняти президентське крісло. Щоправда, політичній силі вдалося скоротити чималий за обсягом документ, розроблений великим

колективом українських фахівців. Коротко розглянемо головні позиції «Нового курсу».

Нова стратегія миру. У першому розділі партія Ю. Тимошенко прямо заявляла про підтримку вступу України до Європейського Союзу та обіцяла працювати над наданням Плану дій для членства в НАТО. Кажучи про Донбас та Крим, вона не використовувала очевидний термін «війна», однак обіцяла працювати заради «встановлення миру та повернення українських територій». Ключовою пропозицією «Батьківщини» було започаткування переговорів за формулою «Будапешт +», залучивши США та Великобританію. Мінський процес та нормандський формат при цьому мали б бути збереженими. Такими заявами партія намагалася відкинути звинувачення на адресу своєї лідерки у проросійськості та симпатії до Путіна, які часто лунали від опонентів Юлії Тимошенко.

Нова соціальна доктрина. У «Батьківщині» обіцяли за п'ять наступних років збільшити розмір зарплати до середнього рівня в Польщі, запровадити «персоніфіковану пенсійну реформу» (мінімальна пенсія – 3094 грн) та скасувати позбавлення пенсій пенсіонерам, які працюють.

У сфері медицини партія Юлії Тимошенко мала намір запровадити обов'язкове медичне страхування за рахунок коштів роботодавців, таким чином забезпечивши «кожного громадянина» безкоштовними медичними послугами всіх рівнів та безоплатними медикаментами. У кожному селі, згідно з обіцянкою, мав би функціонувати фельдшерсько-акушерський пункт. Далі – «класика» – зниження ціни на газ удвічі, а слідом за цим і зменшення тарифів на тепло й гарячу воду.

Цікаво, що головний пріоритет «Нового курсу» у програмі змінювався, залежно від розділу. Цього разу йшлося про систему освіти й науки, яку мали б принципово переглянути. За планами політичної сили закон гарантуватиме безкоштовну освіту: від початкової до вищої. А також, підняття зарплат освітян.

Підтримку лідерка обіцяла й українській культурі. Окрім цілком очікуваних гарантій збільшення зарплат для працівників культури, були

обіцянки про збільшення загального фінансування, зокрема через закон про меценатство.

Нова молодіжна політика. В даному розділі висвітлювалися обіцянки стосовно пільг роботодавцям, які беруть випускників на першу роботу, мікрокредитування для молодих підприємців, доступного житла та підтримки сімей з дітьми через збільшення виплат при народженні дитини.

Нова економічна стратегія. «Батьківщина» планувала створити умови для розвитку відновлювальної енергетики, вирішити сміттєві проблеми, подбати про екологію, демонополізувати імпорту газу та розвивати власну вугільну галузь.

Також у планах політичної сили було продовження мораторію на продаж сільсько – господарської землі та прийняття закону про введення єдиного податку на гектар землі для аграріїв. Партія Ю. Тимошенко збиралася скасувати 37 податків та зборів, зокрема податок на спадок, держмити та судовий збір. ПДВ мали б замінити мінімальним податком на реалізацію, а «обтяжливий податок на прибуток» – податком на виведений капітал.

Перший етап невідкладних дій програми, проте не уточнено яких, у «Батьківщині» обіцяли реалізувати протягом перших 100 днів після виборів. Загалом політична програма партії була схожа на набір загальних, банальних обіцянок, які дає більшість політичних сил: зупинення війни, радикальні реформи, тощо. На мою думку, програма лідерки застосовувалась саме для розширення електорату, адже базовий виборець політиціні не схильний читати програму.

Як вже було зазначено вище, президентська програма Юлії Тимошенко, і парламентська програма «Батьківщини» створювались як скорочений варіант одного документу – «Нового курсу України». Тому більшість положень програм повторювались, що свідчить про послідовність партії у своїх позиціях. Утім, не обійшлося без зміни риторики. На парламентських виборах «Батьківщина» відмовилась від декларування ідеї «Нової конституції» – одного з п'яти основних напрямків нового курсу, на якому Юлія Тимошенко робила наголос у своїй

президентській кампанії. Так, обіцянки скорочення кількості народних депутатів, можливості усунення влади шляхом референдумів, виборності суддів, надання громадянам прав законодавчої ініціативи у формі електронних петицій не виявились представленими в тексті програми. Як і ключова мотивація прийняття нової Конституції – ліквідація олігархічно-кланової системи. При цьому, парламент має достатньо повноважень, аби здійснити дані зміни.

У програмі «Батьківщини» були присутні й ряд новацій, що кардинально не змінили погляд партії на окремі галузі політики, однак доповнили його.

А саме, «Батьківщина» заявила про пріоритетність боротьби з глобальними кліматичними викликами і потребу у зменшенні рівня забрудненості довкілля та вирішенні проблем з утилізацією сміття. На президентських виборах акцент на цій проблематиці не робився.

В освітній політиці лідерка перейняла принцип «гроші ходять за людиною» як пропозицію до державного фінансування освітньої системи.

Також в тексті програми була присутня більш чітка конкретизація обсягів збільшення окремих соціальних виплат. Це стосується обіцянок встановити мінімальну пенсію на рівні 3094 грн та передбачити, щоб зарплата освітян не була нижчою за трикратний розмір мінімальної зарплати. Окрім цього, в частині реформи податкового законодавства «Батьківщина» винесла в текст програми ідею податку на виведений капітал, хоча в президентській програмі Юлії Володимирівни акцентувалося тільки на скасуванні єдиного соціального внеску та ПДВ.

В розділі, присвяченому культурній політиці, обіцянка законодавчо врегулювати меценатську діяльність замінила ідеї щодо створення закордонної мережі центрів української культури та фінансування перекладу українських творів та їх видання в інших країнах. До пропозицій щодо медичної політики було додано повернення право громадян на виклик лікаря додому.

Цікавим також є те, що у політичній програмі «Батьківщини» траплялися такі речі, реалізація яких перебуває повністю поза компетенцією парламенту.

По-перше, партія «Батьківщина» не зможе змінити неефективне, на її думку, банківське, монетарне та валютне регулювання Національного банку України. НБУ є незалежним органом, Кабмін не повинен втручатися в його роботу, і єдине, що партія може зробити – це не віддати голоси за затвердження внесеної президентом кандидатури голови НБУ.

По-друге, у парламентської фракції також немає повноважень визначати формати дипломатичних переговорів щодо тих чи інших питань. Так, якщо у своїй президентській програмі Юлія Тимошенко обіцяла замінити Нормандський формат (Україна, Франція Німеччина, Росія) на Будапештський (Україна, США, Великобританія, Росія), то тепер «Батьківщина» пропонувала «злити» два формати, щоб у переговорах за одним столом брали участь усі шість згаданих держав. Однак парламент ніяк не впливає на формат переговорів, це є компетенцією президента України та затвердженого за поданням останнього парламентом міністра закордонних справ.[38]

В той же час, у програмі загадані цілком реальні інструменти саме парламентської дипломатії, такі як участь в роботі Ради Європи (у Парламентській Асамблеї цієї організації присутні парламентські делегації різних країн – Україна тимчасово вийшла з її складу в знак протесту проти повернення Росії вже після публікації програми) та активність в рамках Європейської народної партії, об'єднання правоцентристських політичних сил, де «Батьківщина» є спостерігачем.

Ряд проблемних питань та сфер державного врядування, на які парламент міг би вплинути напряму через закони або опосередковано через делегування членів Кабміну, у програмі «Батьківщини» виявились неохопленими. Це стосується антикорупції, прав людини, розвитку інфраструктури та транспорту, децентралізації, підтримки ветеранів та внутрішньо-переміщених осіб, парламентської та виборчої реформ, інформаційної політики, реформування правоохоронних органів.

Як можна пригадати, Юлія Тимошенко завжди обіцяла своїм виборцям дві речі: радикальне оновлення політичної системи та соціальний добробут

громадян. Судячи принаймні з тексту програми «Батьківщини», плани політичних реформ є менш важливими, ніж обіцянки у соціальній сфері. Зміни до Конституції, реформування парламенту і суддів та інші обіцянки, які ще зовсім недавно були стрижневою частиною програми лідера партії на президентських виборах, не потрапили в програму на сайті ЦВК [38].

Також слід зазначити, що на парламентських виборах Ю. Тимошенко відсунула оновлення та інноваційність на задній план. Якщо судити по списку "Батьківщини", вона зробила ставку з одного боку на старих та перевірених соратників, а з іншого – на людей з хорошими фінансовими ресурсами та доступом до медіа. Зміна тенденції помітна одразу ж з першої п'ятірки списку – адже там немає ані нових облич, ані молодих чи прогресивних депутатів, на яких вона робила ставку минулого разу. Середній вік перших 30 кандидатів партії лідерки – трошки більше 49 років. Половина з них – чинні нардепи.

Так як Батьківщина є партією лідерського типу необхідно також розглянути роль лідерки в контексті стратегії партії.

Створення формального або неформального угруповання в рамках вже існуючої системи, виявлення та зміщення існуючого лідера, переміщення ієрархічних шарів в системі, вивід із системи групи осіб, які є перешкодою в його розстановці сил, - все це сфера постійної діяльності Юлії Володимирівни незалежно від місця, яке вона займає в системі. Розстановка сил в ієрархічній системі - основна область її етичних і політичних інтересів і найважливіша сфера діяльності. Ю. Тимошенко надзвичайно важливо не тільки виявити вже існуючого неформального лідера, а й потенційного, і щодо майбутньої розстановки сил сформулювати свої відносини в існуючій політичній і соціальній структурі.

Лідерка легко може стати ініціатором будь – якого починання, залучити до нього нових людей, організувати їх, повести за собою. Політикиня інтуїтивно точно "потрапляє в ціль", вгадує "правильний" напрямок, захоплює "потрібну" ініціативу. Вміє передбачати не тільки окремі неприємності, а й глобальні

катастрофи. Добре переглядає загальні історичні зв'язки між явищами різного порядку.

Юлія Володимирівна чудово вміє маніпулювати часом: бачить переваги розвитку ситуації; вміє "залікувати" проблему; "виростити проблему"; змусити всіх відчувати значимість моменту; навіть якщо цей момент буде тривати десятиліття; користуватися перевагами, які їй дає та чи інша ситуація. Наприклад, може укласти перемир'я тільки для того, щоб отримати тимчасовий перепоочинок і використовувати його з вигодою для себе і своєї політичної сили: провести реорганізацію, залучити на свій бік нові сили. Відпочивши, може влаштувати якусь нову "гучну" подію і тим самим отримати привід відновити «військові» дії.

Перевагою лідерки є координування своїх вчинків в часі, тому кожна осмислена нею дія визначається цілями і завданнями кінцевих планів, які в свою чергу можуть бути досить гнучкими. Для Ю. Тимошенко стан війни буває іноді потрібнішим, ніж перемога. Більш того, вона нерідко відчуває себе розчарованою саме тоді, коли кінцева мета її дій вже досягнута.

Політикиня завжди намагається виконати свою роботу на високопрофесійному рівні, намагається продумати і опрацювати найменші деталі, іноді бачить в них "родзинку", заради якої і замислювалася вся робота. Очільниця «Батьківщини» не любить починати кілька справ відразу. Багато прорахунків в своїх справах схильна пояснювати надмірним обсягом роботи або вимушеним розсіюванням уваги на різних планах. Розсіювання уваги - дійсно одна з найсерйозніших проблем лідерки, адже вона легко відволікається з одного плану роботи на інший, іноді взагалі забуває, чим вона займалася до цього. В результаті накопичується безліч заплутаних справ, які їй потім доводиться розплутувати і переробляти заново.

Юлія Володимирівна нескінченно далека від принципів демократії. Народ сприймається нею теж як ієрархічна система, яка вимагає грамотного керівництва «етично авторитетним» лідером. У той же час як ніхто інший вона інтуїтивно відчуває об'єктивно зростаючу актуальність демократизації

суспільства. У цьому полягає головна суперечність її як політика і лідера політичної сили.

Ю. Тимошенко – рішуча, смілива жінка. У неї швидкий розум, вона відчуває себе впевнено в різних ситуаціях, вміє позиціонувати себе в якості лідера. У ситуації прямої агресії вона «оживає» і ще краще справляється з ситуацією. Однак, за її багатослівними вступами погано проглядається зміст, лідерка говорить одне і те ж багато років. Як наслідок, в більшій частини співвітчизників вона викликає неприйняття своєю порожнечою і нещирістю.

Досить важливо, на мою думку проаналізувати програму партії з економічної точки зору, як виявилось, вона містила низку недоліків в даній сфері. Експерти Центру економічної стратегії коротко розібрали програми всіх потенційно прохідних до Верховної Ради партій.

Програма містила 57 унікальних пропозицій (із них 42 у сфері економіки). Експерти оцінювали лише обіцянки, пов'язані з економікою, та, якщо певна обіцянка стосувалась декількох тем, вони оцінювали її декілька разів. Таким чином, вийшло 49 оцінок. Найбільше згадувалось про пенсії (8 згадок), податки (6 згадок), банківську сферу (6 згадок) та енергетику (6 згадок) [36].

Як вже неодноразово зазначалося очільниця «Батьківщини» пропонувала підняти мінімальну пенсію до 3 094 грн, а також в деталях розписала плани запровадження «персоніфікованої пенсійної системи». Однак, суттєве підняття мінімальної пенсії без збільшення бюджетних надходжень значно збільшить дефіцит бюджету та створить інфляційні ризики. Пропозиція щодо запровадження персоніфікованої пенсійної системи також має слабкі місця. Діюча солідарна система не здатна забезпечити гідний рівень пенсій, бо зі старінням населення надходження до пенсійного фонду будуть зменшуватись, а видатки збільшуватись. Однак вкладення пенсійних накопичень лише в державні банки створить нерівні правила гри для державних та приватних гравців. Більше того, на думку ЦЕС державні банки варто приватизувати. А в цьому випадку реалізація плану з переведення пенсійних вкладень в держбанки буде в принципі неможливою.

У сфері податків партія також пропонувала багато змін, включаючи заміну ПДВ податком на продаж, введення єдиного податку на гектар землі для аграріїв та заміну податку на прибуток податком на виведений капітал. Точний ефект таких змін у податковій сфері важко передбачити без окремого ґрунтовного економічного аналізу. Податок на продаж замість податку на додану вартість надає конкурентні переваги великому бізнесу, із повним циклом виробництва, порівняно з малим та середнім бізнесом. Також впровадження податку з продажів замість ПДВ протирічить курсу на інтеграцію з ЄС. Податок на виведений капітал замість податку на прибуток зменшить бюджетні надходження.

У банківській сфері хотіли запровадити кілька програм з кредитування, зокрема кредити для молодих підприємців та іпотечні кредити. Хоча такі кредити можуть бути корисними з соціальної точки зору, важливо зрозуміти механізм їх надання. Держава не може диктувати банкам, кому та за якими умовами надавати кредити. Вкладення в програми кредитування державних коштів створює корупційні ризики.

У енергетичній сфері «Батьківщина» пропонувала зниження цін на газ для населення вдвічі. Однак, на суттєве зниження тарифів в бюджеті немає коштів, тоді як малозабезпечені українці вже отримують субсидії. Більше того, встановлення різних цін для бізнесу та населення несе в собі корупційні ризики.

Таким чином, із 39 оцінок, 85% пропозицій збільшують роль держави (33 збільшують, 6 зменшують). Інші 10 пропозицій або не впливають на роль держави в економіці, або недостатньо конкретні, щоб оцінити їх вплив. Найбільше пропозицій, що збільшать роль держави в економіці, у банківській сфері (6 із 6 пропозицій збільшать роль держави), доходах (5 із 5), сільському господарстві (4 із 4). Найменше таких пропозицій у сфері податків (лише 2 із 6 пропозицій збільшують роль держави) та у сфері торгівлі (жодна з двох пропозицій не збільшує роль держави) [36].

Наприклад, у сфері сільського господарства партія обіцяла продовжити мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. Дослідники

ЦЕС вважають таку пропозицію втручанням держави в економіку: мораторієм держава обмежує власників паїв вільно ними розпоряджатися. Через продовження мораторію втрачаються економічні можливості. Відкриття ринку позитивно вплине на власників землі. Завдяки збільшенню ціни за гектар вони зможуть отримувати більші доходи як від продажу, так і від оренди паїв. Відкриття ринку позитивно вплине й на економіку в цілому: ринкові механізми сприятимуть тому, що земля потрапить у руки найбільш ефективного власника. Також, ті хто зараз орендує землю, зможуть її придбати. Коли земля перебуває у власності, а не в оренді, у того, хто її обробляє з'являються додаткові стимули для інвестицій.

Із 27 пропозицій, доцільність яких змогли оцінити експерти ЦЕС, доцільними є лише 30% (8 – доцільні, а 19 — не доцільні). Доцільність інших 22 пропозицій дослідники не змогли оцінити через невизначеність щодо довгострокового впливу на економіку, або відсутність конкретики. Хоча б одна доцільна пропозиція є у сферах бюджету, доходів, енергетики, боротьби з нерівністю, пенсіях та торгівлі. Жодної доцільної пропозиції немає у сферах банківської політики, боротьби із безробіттям, бізнесу, демографічної політики, економічного зростання, житла, кредитування, податків, сільського господарства та соціальної підтримки.

Зокрема, «Батьківщина» обіцяла змінити політику НБУ у сфері монетарної політики та банківського регулювання, називаючи її неефективною. На думку ЦЕС, такі обіцянки є небезпечними, тому що незалежність та самостійність Національного Банку є ключем до фінансової стабільності. Іншим прикладом недоцільної пропозиції є використання газу українського видобутку на потреби населення. Така пропозиція маніпулятивна — видобутого в Україні газу недостатньо для покриття потреб населення, а держава не може наказувати приватним компаніям, що видобувають газ, кому його продавати за якою ціною.

Експерти ЦЕС зазначають що програма партії «Батьківщина» є більш конкретною, порівняно з програмами інших партій: 67% пропозицій у економічній частині програми — конкретні (33 конкретні, а 16 неконкретні).

Більшість пропозицій БЮТ включали кількісні показники, яких вони планували досягти. Наявність таких показників дозволяє простіше визначити доцільність певної пропозиції, а також оцінити результативність роботи партії по закінченню парламентської каденції.

Однак партія не вказувала джерела фінансування додаткових витрат, які передбачені багатьма програмними пунктами «Батьківщини». Наприклад, Батьківщина пропонувала збільшити виплати на народження дитини. Представники партії назвали суми таких виплат, але не вказали, за рахунок чого вони будуть профінансовані: збільшення бюджетного дефіциту, введення додаткових чи збільшення існуючих податків.

Слід було показати виборцям як саме вони планували фінансувати збільшення державних витрат для фінансування підвищення соціальних виплат. Разом з тим, недоцільні пропозиції також можуть бути конкретними, а у програмі «Батьківщини» багато обіцянок, вважаються експертами ЦЕС недоцільними та популістськими — вони можуть нести у собі короткострокові вигоди та довгострокові негативні ефекти.

Отже, включаючи всі недоліки та переваги історії, програми та стратегії партії, «Батьківщина» пройшла до Верховної Ради України. На мою думку, на це частково вплинула зміна риторики, адже партія відмовилась від деяких пунктів, що слугували стрижнем президентської кампанії Юлії Тимошенко. На підтримку партії у дострокових парламентських виборах вплинув також бекграунд, так як «Батьківщина» проходила до Верховної Ради України кожного разу, як брала участь у виборах. Значною перевагою слугували конкретність та чіткість передвиборчої програми.

ВИСНОВКИ

В ході роботи авторка дійшла наступних висновків. В результаті дослідження феномену політичного лідерства, основних теорій щодо лідерства, його типологій та моделей було визначено, що політичний лідер – це особа, яка займає перші позиції у політичних структурах, є учасником політичного життя, що прагне і здатний консолідувати зусилля суспільства й активно впливати на нього заради досягнення визначеної мети, приймаючи важливі рішення. При порівнянні теорій політичного лідерства, зроблено висновок, що найефективнішою є ситуаційна теорія з наявними в ній моделями ситуаційного лідерства, оскільки вона поєднує не тільки вплив ситуаційних факторів, але й, певною мірою, особисті якості лідера, а також його взаємозв'язки та взаємостосунки з підлеглими. Тобто, на думку автора кваліфікаційної роботи, політичного лідера потрібно розглядати через призму ситуаційної теорії, але для того щоб більш ефективно проаналізувати його, слід поєднати її з теорією рис. Щодо типологій та моделей політичного лідерства, то на практиці більшість політичних лідерів не можуть використовувати якийсь один певний тип у чистому вигляді. Типології та моделі лідерства застосовуються ними в різному порядку та можуть поєднуватись між собою.

Також було розглянуто гендерний аспект політичного лідерства, та здійснена спроба порівняти класичні теорії з теоріями жіночого політичного лідерства. В ході роботи зроблено висновок, що відмінності між жінками і чоловіками в лідерських можливостях існують, але це не є причиною для того, щоб не давати можливості жінці проявляти себе у політиці, а лише підтверджує те, що існує необхідність в пошуку жінками тих моделей лідерства, які руйнують статево-рольові стереотипи. Адже при аналізі теорій жіночого політичного лідерства було з'ясовано, що гендерна нерівність пояснюється в основному саме наявністю гендерних та культурних стереотипів, коли від жінки-лідера вимагають більшої компетентності порівняно з лідером-чоловіком; у групах, де домінують жінки, перевага надається чоловікам; прагнення до лідерства може розцінюватись як додання власної «неповноцінності» і таке інше. Досліджуючи

жінок – лідерів, слід орієнтуватись на групу теорій, де головну роль відіграють лідерські якості, адже ми повинні звертати увагу на здібності, якими володіє людина незалежно від статі. Але ми також маємо враховувати й те, що чоловік і жінка дещо відрізняються своїми лідерськими можливостями, тому слід брати до уваги групу теорій, в яких обидва аспекти (лідерські якості і стать) розглядаються як рівноправні. При порівнянні класичних теорій та теорій жіночого політичного лідерства обґрунтовано висновок, що класичні теорії є універсальними, адже вони підходять для характеристики як лідерів – чоловіків, так і жінок. А гендерні теорії поглиблено вивчають особливості жіночого політичного лідерства.

У другому розділі роботи було проаналізовано образ Юлії Тимошенко через призму класичних моделей політичного лідерства за Г. Ласвелом та Маргарет Дж. Херманн. В ході роботи було визначено що в образі Юлії Володимирівни поєднуються моделі агітатора, адже вона уміє привернути увагу, аргументувати та довести. Під час своїх виступів проявляє приховане прагнення вплинути на народ, виступаючи перед публікою, намагається завоювати авторитет, залучитися підтримкою електорату та отримати певний емоційний відгук; адміністратора, тому що лідерка є досить врівноваженою, рішучою, проте готова йти на компроміси, управляє емоціями інших але власні емоції проявляє досить рідко. Також властива їй модель лідера прапорonoсця, будучи в опозиції майже протягом всієї політичної кар'єри вона не одноразово намагалась змінювати політичну систему і завжди мала власне бачення дійсності. Тракувати образ Ю. Тимошенко можна за допомогою моделей служителя та лідера - пожежника, адже зазвичай вона реагує на проблеми, що є досить важливими для цільових аудиторій, добре вміє адаптуватися до політичного середовища і завжди готова запропонувати виборцям саме те, чого вони очікують.

Було розглянуто і моделі жіночого політичного лідерства що характеризують пані Тимошенко. В ході роботи над розділом зроблено висновок, що у Юлії Володимирівни досить складний образ, тому що його можна

розглядати як з точки зору концепції гендерного потоку, так і теорії андрогінії, що говорить нам про те, що жіночі особистісні риси та гіпер-жіночий зовнішній вигляд компенсує відверто маскулінний, жорсткий стиль управління залізної леді. Проаналізувавши політичну кар'єру лідерки через призму концепції токенизму, було зроблено висновок про вдале застосування образів матері України, вірної дружини, жінки-борця та ін., що призвело до створення позитивного іміджу та до підвищення її рейтингу. В ході роботи, також зроблено висновок що поєднання в образі Ю. Тимошенко класичних та жіночих моделей політичного лідерства, зумовило до довготривалого перебування лідерки у політичному житті України. Можна припустити, що моделі не працюють, адже вона вкотре програла на виборах, однак я вважаю це пояснюється тим, що в суспільства був запит на «нове обличчя».

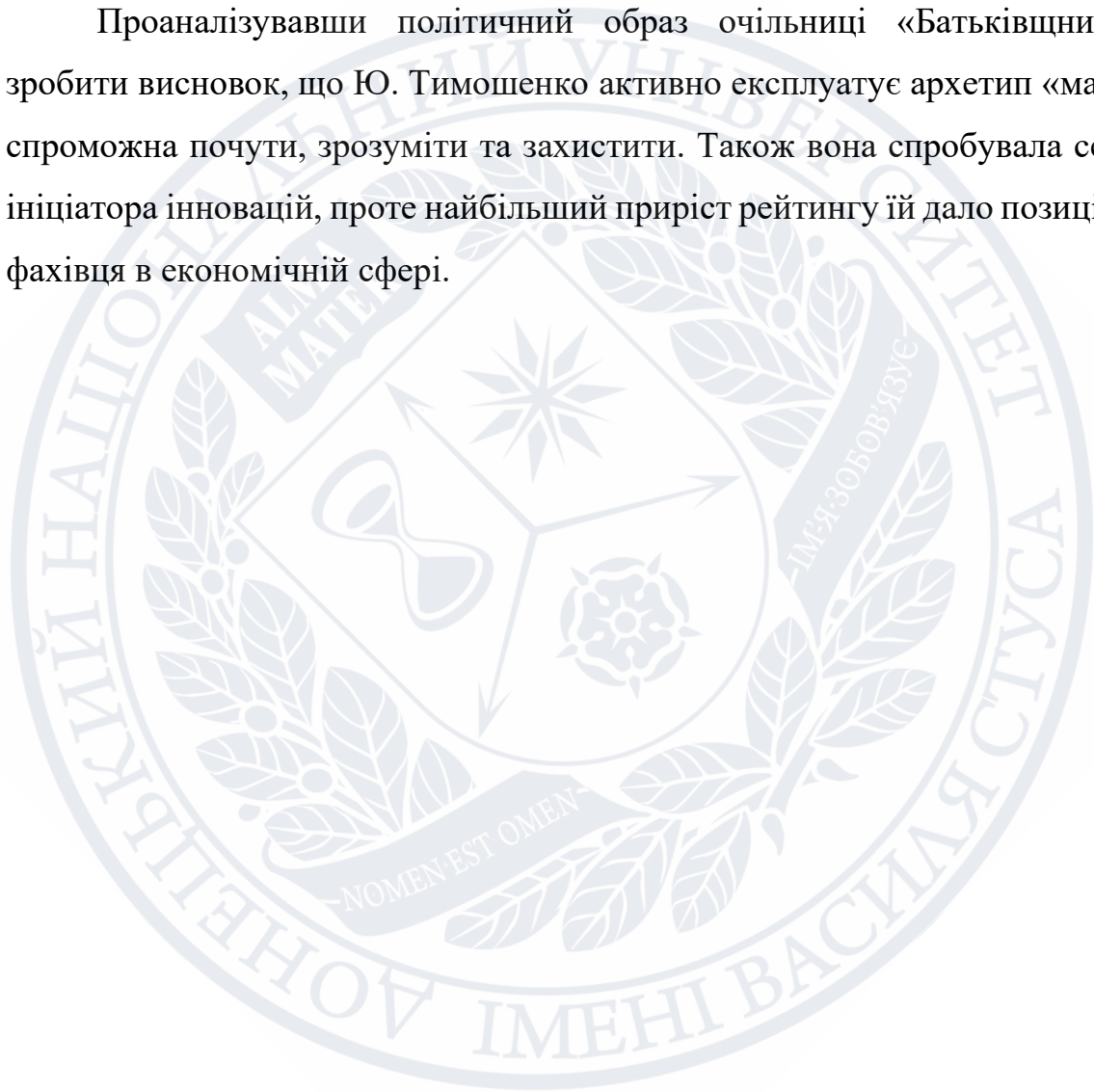
У третьому розділі роботи визначено, що лідерка намагалась максимально оновити передвиборчу стратегію, саме тому Юлія Володимирівна на той час поставила перед собою такі основні завдання, як створення нового іміджу, риторики, розширення електорату тощо.

Проаналізувавши стратегію лідерки, слід зазначити, що основним недоліком, на мою думку, була трансляція самовпевненості, адже Ю. Тимошенко поводи́ла себе не просто як лідер рейтингів, а як справжній майбутній президент. Основними причинами, що визначили результат перегонів не на її користь, стали: завчасність старту; втома українців від її довготривалої нав'язливої агітації; початок активної кампанії іншими претендентами на посаду; дії технічних кандидатів та, до певної міри, провал VIP-агітаторів.

Також було розглянуто основні причини, фактори та стратегію, що допомогли «Батьківщині» потрапити в парламент. На вибори «Батьківщина» пішла з тим самим «Новим курсом», за допомогою якого лідерка партії Юлія Тимошенко намагалася зайняти президентське крісло. Щоправда, політичній силі вдалося скоротити чималий за обсягом документ, розроблений великим колективом українських фахівців. На мою думку, основною причиною проходження партії в Верховну Раду України, була зміна риторики, адже партія

відмовилась від деяких пунктів, що слугували стрижнем президентської кампанії Юлії Тимошенко, таким чином програми, що застосовувались лідеркою на президентських та парламентських виборах, мали суттєві відмінності. На підтримку партії у дострокових парламентських виборах вплинула також історія партії, так як «Батьківщина» проходила до Верховної Ради України кожного разу, як брала участь у виборах.

Проаналізувавши політичний образ очільниці «Батьківщини» можна зробити висновок, що Ю. Тимошенко активно експлуатує архетип «матері», яка спроможна почути, зрозуміти та захистити. Також вона спробувала себе в ролі ініціатора інновацій, проте найбільший приріст рейтингу їй дало позиціонування фахівця в економічній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Алексєєва К. Політичний імідж Ю. Тимошенко та А. Меркель: комунікативні параметри. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 347. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/13727/10-13.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.04.2019).
- 2.Безп'ятчук Ж. Вибори 2019: чому Тимошенко програла. *BBC*. 2019. № 23. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-47815320> (дата звернення: 22.02.2020).
- 3.Бекешкіна І. За тиждень до виборів Президента: рейтинги кандидатів, мотивації вибору, очікування громадян. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 2019. № 98. URL: <https://dif.org.ua/article/za-tizhden-do-viboriv-prezidenta-reytingi-kandidativ-motivatsii-viboru-ochikuvannya-gromadyan> (дата звернення: 22.02.2020).
- 4.Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. *Політичний менеджмент: політичні інститути та процеси*. 2011. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2011_6_13 (дата звернення: 24.03.2019).
- 5.Бородавко Н. М., Маслова Ю. П., Жуков В. Лінгво-прагматичні особливості мовлення політиків: гендерний аспект (на прикладі виступів Юлії Тимошенко та Арсенія Яценюка на політичному ток-шоу «Шустер Live»). *Journal of Education, Health and Sport*. 2016. № 6. URL: https://www.researchgate.net/publication/308952040_Lingvo-pragmaticni_osoblivosti_movlenna_politikiv_na_politichnih_tok-sou_gendernij_aspekt_na_prikladi_vistupiv_Ulii_Timosenko_ta_Arsenia_Acenuka_na_politichnomu_tok-sou_Suster_Live_Linguistic_and_pragma (дана звернення: 01.03.2019).
- 6.Весельська А.Л. Гендерний аспект лідерства: теоретичний аналіз. *Наука і освіта*. 2014. № 5. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/13461/1/Veselska.pdf>

7.Волківська Д. А. Сучасні підходи до визначення лідерства. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету: педагогічні науки*. 2014. № 115. С. 45-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2014_115_14

8.Воробйова Г. Ю. Особливості використання політичних метафор в період «Євромайдану». *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_56_25 (дата звернення: 07.03.2019).

9.Газиньська Ю. В. Языковые средства формирования образа центральных политических фигур в украинских печатных СМИ. *Вісник томського державного університету*. 2012. № 358. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-sredstva-formirovaniya-obraza-tsentralnyh-politicheskikh-figur-v-ukrainskih-pechatnyh-smi> (дата звернення: 27.03.2019).

10.Гошовська В. А., Пашко Л. А. Політичне лідерство. Київ: НАДУ, 2013. 300 с.

11.Грабовська І., Кобелянська Л. Ladies First. Феномен жіночого політичного лідерства в Україні. Київ: К.І.С., 2007. 144 с.

12.Журавель Д. Партія «Батьківщина»: програма та обіцянки. *Opinion*. 2019. № 76. URL: <https://opinionua.com/2019/07/03/partiya-batkivshhina-vybory/> (дата звернення: 02.04.2020).

13.Журженко Т. Два тіла Юлії Тимошенко. *Критика*. 2013. № 16. URL: <https://www.eurozine.com/%D0%B4%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%B0-%D1%8E%D0%BB%D1%96%D1%97-%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/> (дата звернення: 20.03.2019).

14.Забєліна Ю. Політика за Фрейдом. *Апостроф. Політика*. 2018. № 7. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2018-09-07/timoshenko--uje-ne-ta-boevaya-tigritsa-kakoy-byila-do-tyurmyi--politicheskij-psiholog/20431> (дата звернення: 29.03.2019).

15.Загурська С. Гендерний підхід у вивченні політичної діяльності та лідерства. *Social – science: політологія психологія та комунікації*. 2012. № 3. URL: <http://social-science.com.ua/article/853>

16.Карпець Ю. В. Інститут лідерства як механізм впливу в політико-владних відносинах. *Актуальні проблеми політики*. 2013. № 49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2013_49_18

17.Кириленко О. Жіноче політичне лідерство як об'єкт соціологічного аналізу. *Жінки в політиці в Україні: регіональний рівень*. 2002. №5. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9928/Kyrylenko_Zhinoche_politychne_liderstvo.pdf?sequence=1 (дата звернення: 26.04.2019).

18.Кісь О. Кого оберігає берегиня, або матріархат як чоловічий винахід. Я'' (Інформаційно-освітнє видання). 2006. № 4. URL: http://social-anthropology.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Kis_matriarchy_Berehynia.pdf (дата звернення: 07.04.2019).

19.Коваленко Д., Школяр М. Гендерні аспекти лідерства. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2007. № 19. URL: http://vlp.com.ua/files/31_31.pdf (дата звернення: 12.04.2019).

20.Колесніченко Г.Л. Політичне лідерство: психологічний аспект. *Наукові праці*. 2010. № 118. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2010/131-118-28.pdf>

21.Кормич Л. І. Гендерний аспект феномену політичного лідерства: теоретичні засади. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2014_52_4

22.Корнієнко В. О., Денисюк С. Г. Гендерний компонент іміджу політичного лідера. *Вісник Вінницького національного технічного університету*. 2009. № 11. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11927/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D1%96%D0%BC%D1%96%D0%B4%D0%B6%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB>

%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 26.03.2019).

23. Корнієнко В. О., Похило І. Д. Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні. Вінниця : ВНТУ, 2009. 140 с.

24. Космеда Т. А. Метафора сучасної публіцистики : актуалізація антропонімів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Мовознавство*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2015_3_21 (дата звернення: 18.04.2019).

25. Кравець Р. Вбити мрію. Тимошенко втретє програла вибори. *Українська правда*. 2019. № 56. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/3/7211120/> (дата звернення: 22.02.2020).

26. Кравець Р. Юля без коси. Як Тимошенко шукає нового виборця. *Українська правда*. 2018. № 47. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/06/13/7183179/> (дата звернення 22.02.2020).

27. Кулініч О. О. Архетипи як основа іміджів українських політиків. *Прикладні соціально-комунікаційні технології*. 2013. № 58. URL: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1027/content/kulinich.pdf (дата звернення: 01.04.2019).

28. Лещенко О. С. , Шевченко Л. О. Політичне лідерство в Україні: гендерний аспект. *Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 6. URL: <http://www.univd.edu.ua/science-issue/issue/835> (дата звернення: 24.03.2019).

29. Лисюк А. Політичне лідерство в контексті демократичного транзиту: соціокультурні підстави. *Політичний менеджмент: політичні інститути та процеси*. 2009. № 4. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/70978>

30. Мазурок Т. Мовні засоби впливу на слухача у промовах М. Тетчер та Ю. Тимошенко. *Humanities & Social Sciences*. 2009. № 9. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6656/1/32.pdf> (дата звернення: 16.03.2019).

31.Маскевич О.Л., Гороховська Ю.І., Кровіцька Я.А. Проблема політичного лідерства в Україні на сучасному етапі розвитку. *Молодий вчений*. 2014. № 12. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/12/144.pdf> (дата звернення: 04.03.2019).

32.Маслова Ю. П. Моделі гендерної ідентичності жінки на сторінках друкованих ЗМІ. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2009. № 20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2009_20_110 (дата звернення: 20.04.18)

33.Микитко О. Гендер у політиці: проблеми та перспективи запровадження. *Humanities & Social Sciences*. 2009. № 4. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/6937/1/104.pdf> (дата звернення: 28.04.2019).

34.Митко А. М. Імідж жінки-політика в сучасній Україні: спроба аналізу і перспективи змін. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. № 17. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/26614> (дата звернення: 30.04.2019).

35.Михайленко В. Історія партії «Батьківщина». *Рада. Аналітика*. 2015. № 5. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/istorii-partii/5118-istoriia-fraktsii-vo-batkivshchyna> (дата звернення 02.04. 2020).

36.Михайлишина Д. Конкретика і популізм економічної програми партії Тимошенко. *Центр економічної стратегії*. 2019. № 12. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/batkivshchina-ekonomichna-programa-partiji-novini-ukrajini-50032087.html> (дата звернення: 02.04.2020).

37.Мінаков О. Чому Тимошенко втратила перше місце у рейтингах. *Українська правда*. 2019. № 47. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/1/7205418/> (дата звернення: 22.02.2020).

38.Передвиборна програма. Батьківщина. 2019. URL: https://ba.org.ua/programm/?__cf_chl_jschl_tk__=439da92bea5133447a93d4059390dff70d622cd4-1587015807-0-AZabOy1ouucxTQ0j7e7iMQzri4eOZJ2y2RcyMfCJEZEYHynFDKzZs9vkXTAYzo

qOfxbbOaFtZxfrFtxb4oaK5_a86qmOWQkq0cEDHYC9j8IRh8SG5wDs2GG0a-DGZ4umli0FcDM5pKJGp3SAFz-UTX39q9anty7QYRXaMPWcZCZMbiBAs45v-URsLLbwgHox4BUwqH6zyAkJ18QscuHy1WA9xCChTy3T5d2RvpSXQeaXsbEBhE7NK1uD40OP74-Bqz7k-tr7x0grSTPcxuE28NqROJPu5pCPOkztceih64sF (дата звернення: 02.04.2020).

39.Плецан Х. В. Гендерні аспекти досягнення політичного успіху. *Економіка та держава*. 2010. № 8. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2010/42.pdf (дата звернення: 26.04.2019).

40.Поштарук Д. О., Удовиченко О.О. Гендерні аспекти лідерства: сучасні дослідження та тенденції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 15. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo01/part_1/05.pdf

41.Романовський О. Г., Гура Т. В., Книш А. Є., Бондаренко В. В. Теорія і практика формування лідера: навчальний посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 100 с.

42.Серякова І. І. Невербалика политического дискурса. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Філологія, педагогіка, психологія*. 2011. № 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2011_23_5 (дата звернення 25.03.2019).

43.Симоненко О. Моделі політичного лідерства в Україні. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_27/symonenko_modeli.pdf (дата звернення: 03.03.2019).

44.Скорик М. М., Євменова Т. М. Аналіз жіночого політичного лідерства: теорії і контекст. *Академія*. 2012. № 3. URL: <http://www.academia.edu/>

45.Сорокопуд М. Є. Концептуальні положення теорії рис політичного лідерства. *Юридичні та політичні науки : теорія та історія політичної науки*. 2015. № 9. URL: <https://www.sworld.com.ua/konferm2/56.pdf>

46.Татенко В. О. Лідер XXI. Соціально-психологічні студії. Київ: Видавничий дім "КОРПОРАЦІЯ", 2004. 182 с.

47.Траверсе О. Політичне лідерство. *Віче*. 2006. № 18. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/332/>

48.Угрин Т. В. Стереотипне представлення жінок політиків у французьких медіа 2004 – 2009 років (на матеріалі образу прем'єр-міністра України Ю. В. Тимошенко). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 231. URL: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_29/316_320.pdf (дата звернення: 10.04.2019).

49.Усанова Л. А., Нестеренко М. М. Гендерні стереотипи та проблеми лідерства. *Філософські обрії*. 2015. № 33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2015_33_11 (дата звернення: 22.04.2019).

50.Філатова Л. С., Новохацька Л. В. Теоретичні аспекти теорій лідерства крізь призму ефективного лідерства. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2014_3_11

51.Херманн М. Д. Стили лидерства в формировании внешней политики. *Политические исследования*. 1991. № 1. URL: https://pravo33.files.wordpress.com/2012/04/1991-1-12-hermann_stili_liderstva.pdf (дата звернення: 17.03.2019).

52.Шипіцина І. М. Гендерний аспект політичного лідерства. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2010. № 3. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6313>

53.Шурко О. Співвідношення іміджу та психологічного профілю політичного лідера. *Соціогуманітарні проблеми людини. Політичні виміри свободи людини*. 2010. № 4. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27419/15-Shurko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.03.2019).

54.Юрченко І. Феномен політичного лідерства. *Політичний менеджмент: проблеми методології*. 2004. № 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11738/06-Urchenko.pdf?sequence=1>

55.Ярошенко В. М. Гендерні дослідження політичного лідерства. *Наукові праці. Політологія*. 2016. № 261. URL: <http://politics.chdu.edu.ua/article/download/86970/82496> (дата звернення: 23.04.2019).

56.Tadeusz A. Olszanski Ukraine's political parties at the start of the election campaign. *Centre for Eastern Studies*. 2014. № 23. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-09-17/ukraines-political-parties-start-election-campaign> (дата звернення 03.04.2020).

